ALİM AQQINDA HATIRLAVLAR

Tertip etici – Riza Fazıl

Kiriş söz

Seyit-İbraim İlyasov

Öz devrinde halq arasından ösip çıqqan, qırımtatar halqınıñ degerli yigiti Alim Azamat oğlunıñ yapqan areketleri, misilsiz cesareti ve qaramanlıqları aqqında bir çoq maceralar, rivayetler aytılıp kelmekte.

Merum yazıcı Ümer İpçi, belli ocalardan Noman Şeyh-zadeniñ de yardımı ve iştirakınen, halq arasında aytılıp kelgen rivayetlerden bir qısmını nizamğa qoyıp, "Alim aydamaq" kinosını yaratmaq içün stsenariy yazğanı ve bunıñ esasında da kinofilm çıqarılğanı epimizge malüm.

Filmniñ baş qaramanı Alim rolü namlı kino artistimiz Hayri Emir-zade tarafından icra etilgen bu kino seyircilerniñ büyük sevgisini, maqtavını ve ürmetini qazanğan edi...

Menim aşağıda qayd etken rivayetlerim, maceralar, ayrı vaqialar esasen Alimniñ eñ yaqın arqadaşı ve eñ sadıq dostu Abdurazaq ustadan eşitkenlerimden ibarettir. Şu qayd etilmekte olğan maceralarnıñ, rivayetlerniñ bir çoqları ayrı adamlar tarafından da tasdıqlanğan edi.

Men 1909 senesi Qarasuvbazarda rüşdiye mektebiniñ soñki sınfında oquğan devrimde, Abdurazaq usta bizim azbarımızdaki üç başlı evde otura edi. O, özüniñ Alimnen keçirgen künlerini, Alimniñ areketlerini ve işlerini ikâye etip, maña bir defterge yazdırır edi. "Bir vaqıtta belki kerek olur", degen edi. Lâkin çoq yazıq ki, türlü yaşayış dalğaları neticesinde bu qıymetli yazılar defteri ve başqa kitap ve elyazmalarım 1914 senesi Çelebi Eli köyüni sel basıp, evlerni yıqqanda ğayıp oldılar. Bu köyde üyken aptem Urqiye şerfe (Riza Fazılnıñ qartanası) otura edi, menim de şeylerim onda tura edi. Buña baqmadan, bu yazmaqta olğan şeylerimni afızamda saqlaya bildim.

Alimniñ "osallığı", "yamanlığı" aqqında Abdurazaq ustanıñ aytqanları şundan ibaret: cemaatına pek qılınğan Az Berdi köyüniñ pomeşçigi Devletovnı küpe-kündüz sarayına dol-düzgün kirip qamçısınen şişirmesi, Mırzaköy, Töben Saray köyleriniñ pomeşçigi Şirinskiy Mustafa mırzanıñ evini gece basıp, mırzanı arabağa oturtıp, közlerini bağlap "Kökasan" keçitine çıqarması, o yerde cemaatına bir daa zulum etmeycegine ve halqnı qıynamaycağına söz berdirtmesi, ya da Cañğara köyüniñ mırzası Tayğanskiy İsa mırzanı cemaat shodunda qızarıp-bozarıp öküriklegende, onı qamçılaması ve cemaatqa hıtap eterek, bundan soñ öz zulmını taşlamasa, öldürip qoyacağını aytması kibi areketleri edi.

Bundan dolayı olsa kerek, halq ögünde Alimniñ itibarını tüşürmek maqsadınen çar memurları oña "aydamaq" lağabını taqalar. Doğru, Alim zenginlerni, zadekânlarnı "aydaştırğan", olarğa zaparta çekken. Lâkin Abdurazaq ustanıñ aytqanına köre, Alimniñ şahsiy hususiyeti, onı bu kibi halq qaramanlarından farq etken esas hasiyeti şu ki, o özüniñ zenginler ile çoq yıllıq küreş faaliyeti sayesinde iç bir adamnı öldürmegen. Onıñ esas küreş usulı qorquzmaq, tenbilemek eken, zadekânlarnıñ, öglerinde apansızdan peyda olıp, ötlerini patlatıp, olarğa öz degenini yaptırta edi.

Alim aqqında rivayetlerniñ çoqusı endi halq esinde siline başlaması ve ileride bularnıñ unutıla bilmesi havfı meni Alim aqqında bilgenlerimni aytıp, yazdırıp qaldırmağa mecbur ete. Barsın, menim bu hatırlavlarım halqımızga bir yadikâr olsun!

İşanam ve eminim ki, torunım yazıcı Riza Fazıl bu hatıralarımnıñ episine bar-yoq bir dünya yüzü kösterir ve olarnıñ tarihımız ve medeniyetimiz variyetine çevrilmesine nail olur.

Alim ve Abdurazaq usta aqvucut (bir ten) ve ayrılmaz bir şahıslar edi. Alimniñ bir çoq işlerinde Abdurazaq ustanıñ hızmetleri büyük ekeni de sır degil. O sebepten, Alim aqqında Abdurazaq ustadan eşitken ikâyelerime keçmezden evel, başta Abdurazaqnıñ özü aqqında eki söz aytmaqnı ve ayrıca bir tarihiy malümat bermekni kerekli sayam.

I. Abdurazaq usta

Abdurazaq usta Alimniñ can dostu olıp, onıñ bütün sırlarınen aşna olmaqnen beraber, Qarasuvbazar esnafları arasında eñ yahşı usta olaraq büyük saygı qazanğan adam. O devirde Abdurazaq kibi ayaqqap, çızma, papuç, terlik ve mest tikmege kâmil usta yoq edi. Ustanıñ namı atta Kefe ve Kerç balıqçılarına belli edi.

Bu ustağa, kim olsa olsun, ayaqqap, yahut çızma sımarlasa, ayağınıñ ölçüsini alğanı kibi (özü işlegen ustahaneniñ yanındaki odada pek çoq qalıplar olğanına baqmadan), başta şu ölçüge köre qalıp yapa, soñ sımarışnı tikmege başlay. Esnaflarnıñ bir çoqu özlerine kerek qalıplarnı bu ustazdan satıp alalar.

Abdurazaqnıñ ustalığını tarif etmek içün bir-eki misal ketirmek kerek.

İş şöyle ki, Kerç, Kefe balıqçıları özlerine mahsus çızma sımarlamaq içün Abdurazaq ustağa keleler. Meraqlı yeri şu ki, o, balıqçılarğa uzun qonuçlı çızmalar tikip, suvğa toldurıp, olarnı qalıp odasınıñ arqalığına asıp qoya. Suv iyemi-iymeymi (просачивается или нет), onı teşkere. Onıñ içün çızma ve ayaqqap tikilecek teri ve gönlerni saylap aluvda da pek mair usta eken. Lâkin onıñ, başqa esnaflarğa nisbeten, iş içün paranı ziyade alğan adeti de bar eken. Onıñ mahsus sımarışnen yaşlarğa tikken çızmalarınıñ jıyqıldısı em keskin sesli, em de çoq vaqıtqa müddet eken.

Onıñ ustalığı ve mairligi türk sultanlarına da belli. Bütün saray halqlarınıñ yazlıq, küzlük ve qışlıq ayaqqaplarını: mest, terlik, papuç, türlü çızma ve saireni o tikip bere. Bu sımarışlarnıñ ölçülerini İstambuldan mahsus vekil alıp kele. Sımarışlar eda etilgen soñ çuvallarğa toldurılıp, şu vekilge teslim oluna.

Menim anam, babamlarnıñ evine kelin olıp tüşken künlerde olğan bir şey. Endi özü aqranda olğan babamıznıñ hatiri içün Abdurazaq usta yañı kelinge sarı telli papuç tikip bağışlağan. Bu papuçlar soñundan, tizemiz kelin olğanda tizemizge, ondan da aptemiz kelin olğanda aptemizge ve tap soñunda 1910 senesi kelin olğan diger bir aptemizge (tizemizniñ qızına) berilgen. İşte, bu aptemiz o papuçlarnı ta 1944 senesine qadar kiyip yürdi. Papuçlarnıñ telleri, qullanılğanına baqmadan, ne betleri ve ne de tabanı iprañğanı yoq.

1907 senesi Qarasuvbazar şeeriniñ galavası belli medeniyet erbabımız Abdureşid Mediyev bu ustağa kele ve Avropada, Brüksel şeerinde esnaflar tarafından tikilgen ayaqqaplarnıñ bütün dünya sergisi açılacağını bildire, ustanıñ bu sergige özüniñ işlerinden bir şey yibermesini teklif ete. Abdurazaq usta, biraz tüşünip-baqıp, soñ cevap berecegini bildire. Niayet, Abdurazaq usta, bir çift adiy türk terligi tike, bir çift de onıñ ufaq (miniatür) soyunı tike. Büyüginiñ üstündeki bütün işlerni bu oymaq büyüklikteki ufaq terlikte de yapa, atta terlikniñ kilitini ve ağaç çüyüni de özü yapa ve çüylerniñ sayısına ayrıca emiyet bere. Abdureşid Mediyevniñ ğayreti sayesinde bu terlikler sergige yollanıla ve ustanıñ bu işi Brükselde olıp keçken şu serginiñ altın medalinen nişanlana.

Abdurazaq ustanıñ, eki bayramdan başqa, başı ömürbillâ secde içün yerge tiygeni yoq. Bu adam, Alimniñ dostu, 1919 senesi 103 yaşında vefat etti.

II. Tarihiy bir malümat

Alim Azamat oğlu aqqında ikâye etkende, onıñ doğıp ösken köyü – Köpürliköy aqqında aytmay keçmek mümkün degil. Çünki Köpürliköy sakinleriniñ ömründe yüz bergen felâket, umumen mırza ve topraq saipleriniñ eli astında yoqsuzlıq çekken, eki yaqasını bir yerge ketiralmağan Qırım köylüleriniñ tarihını bir derece aks ettirgeni içün büyük emiyetke maliktir.

1889–1890 senelerinde öz pancasını uzata başlağan Köpürliköy felâketi 1905 senesi ahır soñu şu köyniñ halqınıñ ömrüni parçaladı, baltaladı ve, niayet, bir ğaddarnıñ, bir arisniñ ve vicdansıznıñ nefishorlığı sebebinden halq yersiz, topraqsız, evsiz-barqsız qaldı. 1889 senesi

başlanğan topraq davası 1905 senesi zalımnıñ ve aydutnıñ ğalip kelmesinen ve onıñ faydasına neticelendi.

1889 senesi yañı tasil alğan yaş ve pek ziyade areketçen Smail Çelebiyev (qarasuvlı Memiş ağanıñ oğlu) babasından az miras qalğanı içün zenginleşmekniñ çaresini qıdıra. Çelebiyevlerge "ağa" qoşulmasınıñ sebebi – bular çala mırza olğanları içündir. Ve daa doğrusı, yarı tatar, yarı mırza ediler. Bu Memiş ağanıñ Emin ağa ve Smail ağa namında eki oğlu bar edi. Mına bu Smail ağa bir kün Köpürliköyge kele. O vaqıtta bu adam şeer idaresinde memur (çinovnik) sıfatında işler edi. O, köyde shod toplay ve halqqa yañı çıqqan ferman mücibi cemaatnıñ öz topraqlarınıñ senedini ("kupçaya"sını) yañartmaq içün ariza yazmaq kerekligini añlata. Cemaat Çelebiyevniñ kün evelden yazıp azırlağan arizasına "haç" qoyıp, merekepli parmaq basıp bereler. Köyde öz tilinde zornen oqup olğanlar, rusça yazılğan arizada ne yazılğanını qaydan bilsinler?! Arizada ise, güya köy adamları episi öz topraqlarını Smailğa satqanları tasdıqlana.

Böyleliknen, Smail ağa qolay-qolay topraq ve orman saibi olmaqnı temin etecek ola. 1890 senesi Smail ağa topraq ve ormanlarnıñ saibi endi özü olğanını ilân ete, amma halq bu ilânnı red ete ve Smail ağanı halqnı aldatıp imzalatqan senedini tanımay.

Bundan soñ makeme işleri başlana ve bu işniñ qıyınlığını, qomşu köyler cemaatı da tasdıq etip, Köpürliköylülerge qol tuttı.

Bu makeme işi ta 1904 senesine qadar devam etti. Qırım diniy idaresi, yani müfti Abkerim efendi de (belli yazıcımız Cafer Ğafarnıñ emcesi) halqqa qol tuttı. Amma 1904 senesiniñ soñlarında yañı müfti olaraq Qaraşayskiy Adil mırzanıñ qoyulması Smail ağa içün büyük bahıt doğurdı. Çünki müfti Adil mırzanıñ oğlu Hıdır mırza Smail ağanıñ qızı Dudu haniyge nişanlanıp, arada qudalıq asıl oldı.

Tap soñu müfti Adil mırzanıñ ğayreti ve yardımı sayesinde Makeme Çelebiyev Smail ağanıñ faydasına üküm qararı çıqardı ve o, bundan tamam on beş yıl evel sahta sened (vesiqa) uydurıp, köy cemaatını aldatıp alınğan topraqlarnıñ saibi oldı. Bu felâketke oğrap boyun egmegen, Çelebiyevge qarşılıq köstergen köylülerge aqiqiy zulum, aharet kettikçe arttı.

Eki ögüz taqılğan zıncırnen olarnıñ evleriniñ arqalıqları tüşürildi, evleri yernen yeksan etildi. Zaten bu evler talnen örülgen, eki taraftan qalın suvanen suvalğan evler edi. Zavallı köylüler Qarasuv–Kefe taş yolu boyunda, Qatırşa Saray cemaat toprağınıñ sıñırında mağaralar (zemlânki) qazıp, anda yaşamağa mecbur oldılar.

Smail ağa ise Köpürliköyde, o yıqtırılğan evler yerinde özüne mühteşem saray yaptırdı ve bu mülkler daima çerkeslerden ibaret qaravullarnen qorçalanır edi.

Mına bu çerkeslerge de daima köylülerni urdurtması, töktürtmesi ve qamçılatması da Çelebiyevniñ çardarlığınıñ, arisliginiñ ve insanlıq cemiyetinde paçavra olğanınıñ isbatı edi. Şunıñ içündir ki, bu "ağa"nıñ ne ruhaniyler, ne mırzalar ve ne de başqalarınıñ yanında itibarı yoq edi. İşte bir misal. Sultan Geray adında bir qart mırza Smail ağanıñ sırlı qavege basamaqlardan çıqayatqanını körgende: "E, çapqın! Seniñ halq arasında ne işiñ bar?! Sende yüz barmı asla?!" – dep onı adamlar ögünde mashara etti.

Smail ağa bundan soñ çet çekilip yaşadı.

Mına bu devirde mağaralarda yaşamaqta olğan bu halqnı Qarasuv şeeriniñ galavası büyük erbabımız Abdureşid Mediyev Han Cami maallesine qoşma maalle qurdurıp, olarnı anda köçürgen ve qorçalağan edi.

Bu tarihiy vaqialarnı olğanı kibi tarif etkenimniñ ekinci sebebi şu ki, Köpürliköy cemaatınıñ bu faciasını bundan tamam elli-altmış yıl evel areket etken Alim Azamat oğlu devrinen bağlap yañlış malümat bergenler de bar. Meselâ, yazıcı Yusuf Bolatnıñ "Alim atqa mindi" eserinde ("Yıldız" mecmuasınıñ 1980 senesi 3-ci sanı, saife 37, 48). Bu, yazıcı içün bağışlanılmaycaq pek qaba yañlış. Malüm ki, Alimniñ areket etken vaqtı padişa II Aleksandrnıñ onıñ aqqında 1856 senesi çıqarğan fermanından añlaşılğanına köre, ta XVIII asırnıñ ortalarında edi. Köpürliköy faciası ise 1905 senesi oldı.

İşte, öyle. Tarihnen bağlı eser yazğanlar soñ derece muqayt olmaq, tarihnı ögrenmek, bilmek ve onı bozmayıp, olğanı kibi köstermeliler.

III. Alim kim edi?

Alim Azamat oğlu (niçündir, bazı yerlerde onıñ babasınıñ adı Bekir dep de qayd etilgen) – öz devrinde halqımıznıñ aytuvlı yigiti olıp, adı yalıñız Qırımda degil de Sankt Peterburgdaki II Aleksandrnıñ özüne de yahşı belli olğan ve cesürligi, alicenaplığı, faqır-fuqarege yardımları, eyilikleri içün halq arasında taqdirlenip, alğışlanıp, zamanımızğa qadar tillerde añılıp kelmektedir.

Alim Azamat oğlu qaçıncı yılda doğğanı kimsege malüm degil. Biz onıñ 1925 senesi 110–111 yaşlarında vefat etkenini bilip, 1813–1815 seneleri doğğandır degen fikirdemiz.

Alim Azamat oğlu Qarasuvbazar şeerinden on üç kilometr uzaqta Köpürliköyde (Kefe uyezdi, Sala volostı) köylü ailesinde dünyağa kelgen. Köpürliköy toprağı evel-ezelden cemaat toprağı edi. Köpürliköy cemaatı bu topraqtan 1905 senesine qadar faydalanıp keldi.

Alim balalığında ayrıca zekâvetli ve eli er şeyge kelişikli edi. O, ufaq-tüfek ev ayaqqaplarını yamamaq, söküklerini tikmek, çüylerini qaqıp pekitmek kibi işlerni özü yapa edi. Bir kün babasınıñ çızmalarınıñ sökük yerlerini tikip, vakslep (kremlep), bayramlıq azırlap qoyğan edi, babası Azamat aqay:

– Aferin, oğlum! – dedi oña. – Güzel yapqansıñ. Maşalla! Men seni bir ayaqqapçı eteyim, barsın, o zenaat eliñde bir bilezlik olsun! Babası onı Qarasuvbazar esnafları arasında aytuvlı Acı-Murat ustağa şegirt olaraq berdi. Bu ustanıñ oğlu Eyüpnen beraber Abdurazaq da şegirt olıp işley ediler. Olar eppiy vaqıt bir yerde zenaat ögrendi, dost ve arqadaş oldılar.

Lâkin Alim bu ustahanede özüni qafeske qapalğan bir quşqa oşata, tarsıqa edi. Dağ etegindeki yeşil tarlalarda, orman alanlarında öz aqranlarınen at baqıp, temiz avada serbest yaşap alışqan bala bu avası bozuq, tar odada tarsıqmay, ne yapacaq edi.

Endi şegirtlik devrini keçirip, qalfa (esnaflıq tilinde usta olayatqan demek) olıp çıqayatqanda, babası Azamat aqaynıñ apansızdan ölümi Alimge şegirtlikni bıraqmağa sebep oldı. Aileniñ qaydını çeküv Alimniñ boyunına qaldı. Babasınıñ issesine tüşken topraqnı işlemege mecbur oldı. Soñundan bu topraqnı emcesi Muhtar aqayğa onlamağa berdi, çünki Alimniñ ailesi anası ve özünden ibaret edi.

Anası da ölgen soñ, Qarasuvnıñ qıblasındaki Qarağaç qırı üstünde büyük saraylar, topraqlar, ormanlar, bağçalar saibi olğan Babacanğa (Baboviçke) obyezdçik hızmetine kire. Onıñ işi – saba at atlanıp çöllerni, ormanlarnı ve bağçalarnı dolanıp közetmek edi. O vaqıtta Babacan Qarasuvbazar şeeriniñ galavası edi.

Alim yüksek boylu, keñ omuzlı ve tüzgün kevdeli, lâkin arıqça betli, qara qaşlı, zeytün közlü, gür mıyıqlı ve keskin baqışlı, tam çağında dülber bir yigit edi.

Karaim halqında da, musulmanlardaki kibi, qadınlar erkeklerden gizlenir, körünmez, körünse de, betlerini örter, yat erkeklernen laf etmez ediler.

Babacannıñ yekâne qızı Sara, er kün saba qarşıdaki ahırdan atnı çıqarıp, arqasına minip ketken Alimni pencereden seyir ete, özü ise tam kemalına kelgen güzel qız edi. Tezden Sara Alimge göñül berip başlay. Saranıñ sevgisi ketkete arta, lâkin bu sevgini Alimge nasıl yolnen añlatsın? Hızmetkârlarğa ışanmay. Niayet, saba camlı sofağa çıqıp, Alimni öz uzurına çağırmağa ve oña sevgisini bildirmege cesaretlene. Aqiqaten, Sara ekinci künü sofağa çıqa, atqa atlanayatqan Alimni el işaretinen çağıra. Alimniñ mında çalışıp başlağanı çoq vaqıt oldı, amma qıznı birinci sefer köreyata, kim olğanını bilmey. Alim şek-şübenen Saranıñ qarşısına kelgende, qız oña öz sevgisini aytıp olamay, açuvından boynundaki top incisini qoparıp taşlay, özü essiz alda yerge yıqıla. Bunı körgen Alim bir şey añlap olamay, omuzlarını qısa ve yoluna yöney.

Birazdan soñ Sara yatqan yerinde ağlaycaq ola, ağlap olamay, tamağından çıqqan boğuq sesni eşitip, hızmetkâr kelip sofada yıqılıp yatqan Saranı körip, yayğara qopara. “Vay, Sarağa bir şey oldı!”, dep anasına çapıp bara. Anası kele, Saranıñ başında toplanğanlarğa: “Tez, salqın suv ketiriñiz!”, dep emir ete. Saranıñ başını salqın suvnen yuvıp, ayındıralar. Saranıñ esi başına

kelgen soñ, yanında saçılıp yatqan incilerni eslegen ananıñ: – Saña ne oldı? – sualine qız birden cevap berip olamay, susıp yata.

Niayet, anasınıñ zıqısına çıdap olamay, Alim onıñ boynundaki incilerni üzip almaq istegenini, qız ise bermek istemey, onıñnen çatışıp, esini coyğanını ayta.

Sara, bu cevapnıñ öz qorantası ve Alim içün ne qadar büyük felâket çıqaracağını tüşünmey, öz ayıbını örtmek içün, ilk göñül bergen adamına büyük iftira ata. Büyük zengin ve şeer galavası Babacannıñ bu "aydutlıqqa" sabır etecegi barmı? Alimni aman apishanege qapattıra. Bu işi içün Sara pek peşman ete. Böyle işni yalıñız aşağı ve vicdansız adam yapa bilecegini añlay. Şahsiy menligini qorçalamaq maqsadınen bergen cevabınıñ böten ve iftira olğanını bile. Amma sevgen adamınıñ qapatılması Saranı pek kederlendire. Niayet, anasına aqiqatnı aytmağa qarar bere ve ağız yummay, til qıyıştırmay, episini anasına ayta. Babacan aqiqatnı bilgen soñ Alimni apishaneden çıqarttıra. Babacan, Alimge: – Atıña min de, yüre ber! – dey.

Lâkin Saranıñ iftirası, Babacannıñ böten yerde oña berdirtken cezası Alimge pek tesir ete, onıñ içün Babacannıñ teklifini red ete.

Şu künden itibaren Alimniñ süküt ömrü bozula, adaletsizlikke qarşı küreş ömrü başlay. Alim Babacan qorantasınıñ duşmanı ola, olarnıñ canını yara. Özüniñ Alim tarafından taqip etilüvine çıdayalmay, Babacannıñ qorantası Aqmescitke köçip ketmege mecbur ola. Alim bütün fuqarelerni, ırğatlıq etkenlerni, özü kibilerni pek yahşı añladı. Onıñ içün tuccarlarnıñ, mırzalarnıñ ve pomeşçiklerniñ, yuqarı devlet idarelerinde çalışqan büyük memurlarnıñ Babacandan farqları olmağanına emin oldı. Alimniñ Babacanlarğa ve karaimlerniñ büyük zengin ve tuccarlarına duşmanlıgı, ükümet idareleri tarafından karaim halqınıñ duşmanı dep añlatıldı. Lâkin Alim yalıñız zenginlerniñ duşmanı edi.

Alimniñ birinci yarın ve can dostu Abdurazaq usta, ekinci dostu Çoruq Asan edi. Çoruq Asan er vaqıt Alimge ürmet ete ve onı eviniñ törüne oturta edi.

Üçünci ışançlı dostu Qarasuvda ermeniler kilsesiniñ papazı (ressam Ayvazovskiyniñ soylarından) Oganes ağa edi. Alim Qarasuvğa kelgen vaqıtlarında bu papaznıñ evinde toqtay edi. Alim halq tarafından aytılğan laflarnı ve polis idaresiniñ tedbirleri aqqındaki haberlerni bu evde eşite ve bile edi. Velasıl, ermeni papazı Alimni er şeyden haberdar etken birinci şahıs edi. Söz kelimi, polis idaresi "Alim Qarasuvğa keldi" haberini ala, şeer içi, han azbarları, qaveler, atta maallelerni serteser etip qıdıralar. Er bir şekli-şübeli yerler, evler, azbarlar ast-üst etile, lâkin Alim ermeni papazınıñ evinde oturğanı kimseniñ aqılına kelmey.

Abdurazaq usta ve Çoruq Asan bu evniñ daimiy ziyaretçileri edi. Bu üç dosttan başqa Alimniñ bazı şeerlerde ve bir çoq köylerde dostları ve qonaqbayları bar edi. Qaysı şeerge ve köyge barsa, onı ürmetnen qarşılap alğan, evlerniñ töründe oturtqan kişileri, qonaqbayları Alimniñ işlerine öz isselerini qoşqanına şek-şübe olmaq mümkün degil.

O vaqıtlarda halq pek safdil edi. Alimniñ köstergen qaramanlığına, cesaretine ve zekâvetine ayran olıp, bunı yalıñız Alimge has ilâiy quvet ve qudret dep inanğanlar. Onıñ geceleyin Kefege barıp, ispravnikten fuqarelerniñ yasaq parasını qaytarıp alması, "Nazar oca" qabristanından çıqıp, yol basqan "cinni" qamçılaması ve diger allar iç kimde körülmegen cesaret dep tanıldı.

Alimniñ halqnen sıqı bağı ve mulâyim muamelesi olğanına baqmadan, Alimden qorquv hastalığı ketken sayın quvetlengen, Alimniñ adı añılğanda, kim olsa olsun, başları üzerine suvuq suv tökülgen kibi qaltırar eken. Bu qorquğa halqnıñ özü sebepçi olğan.

Şu yeri meraqlı ki, bazı qadınlar balalarını "Alim kele" yahut "Alimge çaqarım" dep qorquzğanlar. Soñra Alimniñ adına "aydamaq" lağabı qoşulğan.

Alimniñ Bağçasaraydaki Çufut Qalede karaimler arasında sıq-sıq körüngeni aqqında çoq aytıla edi. Lâkin karaimlerni qıynağanı ve çekiştirgenine dair iç bir şey aytılmay turğan. Mına bu da Alimniñ özüni qorçalav içün aqıldane bir tedbir olğanını köstere. Çünki Alim karaim halqınıñ duşmanı dep tanılğan olsa, olar arasında bulunması ve olarnen yaşaması mümkün degil edi.

Alim – karaim halqınıñ dostu... Zengin Babacanlarnıñ duşmanı edi.

IV. Alim ve yeudiy qızı

Alim ne içündir, Aqmescitten Bağçasarayğa maykosnen kete. [Maykos – yolcu taşımaq içün mahsus yapılğan ressorlı uzun araba, oña "Lineyka" da denile edi.] Sol yağında yaşça bir qız, qıznıñ sol tarafında bir edepsiz yaş erif otura. Bu qız Yekaterinoslavdan (şimdi Dnipropetrovsk) kelgen. Tatil vaqtında Aqmescitte doğmuşlarında bir qaç kün bulunğan soñ, maykosqa minip, Aqyarğa qartanasına ve tizelerine kete eken. Aqmescitli şu edepsiz erif yolda qızğa sataşıp başlay. Qız qızara bozara, tap közlerinden yaş kele. Alim bunı eslep, qıznı özüniñ sağ tarafına oturta, özü yigitniñ yanına otura, onı insanca oturması içün tenbiley, lâkin edepsiz kene qaşana. Alim arabacığa arabanı toqtatmasını emir ete, yigitniñ qulağından sozıp, yerge tüşüre. Eki cağına eki şamar endire, edepsiz qarşılaycaq olğanda, bir şamar daa urıp, yerge yıqa, maykosqa qoymay. Yigit de yaramaz eken, yerinden turıp, çapıp kelip, maykosqa oturacaq olğanda, Alim çızmasınıñ qonuçından qamçısını çıqarıp bu edepsizni yahşı etip qamçılay, maykosqa aldırtmay. Alma özeni çetindeki qavehaneniñ ögüne kelip toqtaylar. Yolcular oturıp, birer qave içken soñ, Bağçasarayğa yöneyler. Alim maykostan tüşip arabacığa para uzata, Alimni tanığan arabacı paranı almaycaq ola, Alim külümsirep elindeki qamçısını köstere. "Almasañ, qamçı aşarsıñ..." dep qorquzmaq istey. Arabacı paranı ala. Alim keteyatqanda, qız cuvurıp peşinden yete ve onıñ adını, adresini soray. Alim tekrar külümsirey de: – Temelli oturğan yerim yoq, yazmaq isteseñiz: "Qırım, Alim aydamaqqa" dep yazıñız. Menim qoluma kelip tüşer.

Qız Alim aydamaq... degenini eşitkende, ayrette qala. "Bu adam meni aldadı, Alim aydamaqqa böyle eyilik qaydan kelsin?", dep tüşüne. Maykosqa minip ketkende, yolculardan soray. Yolcular onıñ kerçekten de Alim ekenini tasdıqlağan soñ, qız daa ziyade taaciplene.

Qız Yekaterinoslav şeeriniñ meşur yeudiy tuccarlarından biriniñ qızı eken. Aqyarğa kelgen soñ, olıp keçken vaqianı qartanasına ve tizelerine ikâye ete, amma iç birisini inandırıp olamay. O Alim degil, başqasıdır dep baş kestireler, çünki bular da, başqa yeudiyler kibi, Alim yeudiylerniñ, karaimlerniñ "duşmanı" belley ekenler.

V. Alim ve Hondo Arnavut

O devirlerde Qarasuv şeerinde büyük Hondo Arnavut degen zengin bir şarap tuccarı yaşay edi. Bu Arnavut pek büyük kevdeli ve pek uzun mıyıq asrağan bir qırımçaq eken. Bir kün Arnavut qarısınen beraber Aqmescitke ketmege niyetlene ve qarısını evden alıp kelmek içün landonı (üstu örtük faeton) yibere. Özü ise Qaravullar meydanındaki Sırlı qavege kire de, adeti üzre, şu qavede oturğanlarnıñ episine qave ve qave içmegenlerge çay sımarlay. Buña da "selâmetlik qavesi" dey ekenler. Arnavut Aqmescitke keteyatqanını añlatıp taşlay.

Qave ve çay bermekte olğan qaveci yigit:

– Arnavut ağa, qorqmay yolğa çıqasızmı? Ya, anavı Alim çıqıp yoluñıznı bassa?, – dey şaqalaşıp.

– Mınavı mıyığımnı köresiñ de? Seniñ Alimiñ ne olacaq maña? (Mıyığını sıypap, soza). Şu mıyığımnen bağlar taşlarım onı, – dey Arnavut.

Meger Alimniñ dostu Abdurazaq usta da şu qavede Arnavutnıñ "selâmetlik qavesi"ni içip otura eken.

Pahıldayın, Alim de şu künü dostu ermeni papazınıñ evinde eken. Abdurazaq usta o yerden çıqa da, kestirme soqaqlardan tez-tez keçip barıp Alimge qavede olğan laqırdını, Arnavutnıñ aqaylıq satqanını bildire ve tez davranıp, Alimge Sarısuv köprüne çıqıp, Arnavutnı beklemesini teklif ete.

Alim aman atına atlanıp, çet Çilterli, Qara Çora ve Bağça İçi maallesiniñ tar soqaqlarından keçip, Sarısuv köprüniñ ormanlığına çıqa, atını orman içinde qaldırıp, özü köpürniñ yanında landonı beklep tura.

Çoqqa barmay, şeerden çıqıp Sarısuv köprüne keleyatqan landonı körgen Alim atılıp yolğa çıqa. Arabacığa landonı toqtatmasını işaret ete ve landoda kim olğanını soray. Aydavcı landoda Arnavutnen qarısı olğanını bildire. Alim Arnavutqa landodan çıqmasını teklif ete, amma Arnavut çıqmay. Alim biraz beklep tura ve, niayet landonıñ qapısını aça, anda Arnavutnıñ çırayı qaçqan alda oturğanını ve qarısınıñ ağlağanını köre. – Qa, Arnavut ağa! Mıyığıñıznen meni bağlaycaq ekensiz, bağlaçıñız, köreyim! – dey Alim.

Arnavut bir şey aytıp olamay.

Alim, arabacığa landonı keri aylandırta ve Arnavutqa:

– Bugün sizge Aqmescit aram oldı, – dey de, onı artqa qaytara.

Arnavut qaytıp kelip, deminki Sırlı qavege kirip kele de:

– Aqaylar, saqın Alim içün bir şey aytayım demeñiz, demleri qavecige şaqanen Alimni mınavı mıyığımnen bağlar qoyarım, degenimni qaydandır bilgen ve baqsam, Sarısuv köpründe bizim ketkenimizni beklep otura: “Qa, Arnavut ağa! Meni mıyığıñıznen bağlaycaq ekensiz, bağlaçıñız, köreyim”, dep de tura. Men özüm endi Alimniñ “aydamaq” degil de, al saibi olğanına temiz yürekten inandım, – dey.

VI. Alim ve Akop Ağa

Altın, kümüş ve qıymetli ziynetler tükânı saibi ermeni Akop ağa adında bir kişi olğan. O, endi qartayıp başlağan tul bir kişi Çilterli maallesinde Çay özeni çetinde eki qat evi ve pek büyük bağçası olğan azbarınıñ saibi eken. Bu adam eviniñ qarşısında büyük bir ermeni kilsesi ve arada yalıñız bir Çay özeni olğanına baqmadan, öz azbarında özüne şahsiy kilse yaptırğan. Akop ağanıñ azbar qapısınen büyük ermeni kilsesiniñ azbar qapısına çıqqan köpür (Qırmızı köpür) bar edi.

Bir kün Akop ağa Aqmescitke mal almağa barğanda, sadef saplı kiçkene altıpat pıştavı alıp kelgen ve özüniñ tükân qomşularına pıştavnı kösterip maqtana eken. Furuncı Anastas:

– Alla, Alla, Akop ağa, “Qartayğanda qobuz çala”, degenleri kibi, qartayğanda saña pıştav ne kerek?

– Ne kerek, deysiñmi? Meselâ, Alim kelip de evimni basaman dese, atar qoyarım, – dey oña Akop ağa.

Bu laflarnı o yerde tesadüfen bulunğan Çoruq Asan eşitip qala.

Aqşam Alim Çoruq Asannıñ evine kele. Alimniñ dostu Çoruq Asan Qarasuvnıñ sırt tarafında Qaraquş ormanına yarın yerdeki çet maallelerden biri – Canköy maallesinde yaşar eken.

Çoruq Asan, Akop ağanıñ pıştav meselesini, Anastasnen onıñ arasında olğan laflarnı ikâye ete etip bere. Bu laflarnı diñlep oturğanda Alimniñ külümsirep-külümsirep alğanını Asan da köre.

Öglerine büyük filcanlarnen, halq tilinen aytqanda, “tayfa filcanlarınen” qoyulğan keskin qara qaveni içip bitirgeninen, Alim Asanğa atını egerlemesini ve beraber Akop ağağa “ziyaretke” barmaq kerek olğanını ayttı. Bular ekevleşip, çet maalleler aralıqlarından aylanıp, Akop ağanıñ azbarına “Bülbül bağça” tarafındaki köçürmeden kirdiler. Akop ağanıñ ekinci qattaki odasınıñ penceresinde yarıq bar edi. Azbardaki büyük armut teregine tayandırılıp qoyulğan uzun çabaqlı merdivenni Asannen ekisi alıp, pek saqtlıqnen yarıq çıqqan pencereniñ tübüne tayandırdılar. Alim merdivenge tırmaşıp pencerege bara ve pencereniñ arasından Akop ağanıñ elinde bir kâğıtqa baqıp çötki çekkenini köre.

Alim pencereni qaqa. Akop ağa pencereni aça, Alimni körgeninen qorqqanından bir şey aytalmay. Alim, Akop ağadan pıştavını istey, o abdır-sebdir stolnıñ çekmecesinden pıştavını alıp Alimniñ eline tuttıra.

– Ya ne içün atmaysıñ, Akop ağa, mına men keldim de? – dey Alim.

– Alla, Alla, gardaş, men seni atarımmı. Baq şu hiyanet Anastaqa, men oña şaqanen, men Alimni bu pıştavnen atarım, degenimni saña yetiştirgen.

– Akop ağa, qartlığıñızğa ürmetim olmasa, iş başqa olıp çıqar edi. Saqın, Akop ağa, halq yanında böyle laflar aytıp qopaymañız, forsa satmañız! – dedi de Alim pıştavnı qaytarıp berdi ve merdivenden aşağı enip, qaytıp kettiler.

Akop ağa Anastasnen olğan bu laqırdınıñ şu arada Alimge barıp yetkenine aqıl yetiştiramadı, bütün gece yuqlayalmadı ve Anastastan şübelendi.

Akop ağa saba tükânını açtı ve şu yerdeki furuncı Anastasqa "saba hayır" ayttı.

Anastas "saba hayır" qavesini içmege çağırıldı.

– Anastas! Ağzıñda baqla sılanmay eken, şu dünki lafnı Alimge ne vaqıt yetiştire qoydıñ ya?

Bu sual Anastasnı ziyadesinen taaciplendirdi ve ayrette qaldırdı. O, ne Alimni körgenine, ne de bu lafnı oña yetiştirgenine yemin-billâ Akop ağanı qandırdı. Bular ekevleşip Alimniñ ya cinli, ya da evliya olğanına qarar berdiler.

VII. Alimniñ yapqan babalığı

Bir kün Alim saba erte Suvuq Suv köyünden çıqıp, Tatqara keçitine köterile yatqanda, yol çetindeki çoqraqtan sığırını suvara yatqan esli bir adamnıñ yanına kele, selâm bere. Qartnıñ közünden yaş çıbırğanını eslep, öyle ihtiyar adamnıñ ağlağanına acına ve ne içün ağlağanını soray.

– Sorap oturma, qardaşım, ep bir menim derdime derman tapıp olamazsıñ, – dep cevap bere qart. Alim çoq zorlağan soñ çoqraq başında çökip, başına kelgenlerni ikâye ete.

Meger bu adam Taraq Taş köyüniñ Büyük maallesinde yaşağan orta allı mulâyim bir kişi eken. Dünyada birden-bir oğlu bar eken. Bu adam oğlunı Toqluq köyünde, özü kibi, orta allı bir kişiniñ qızına nişanlağan eken. Oğlu bir qaç kereler "pencerege" bara [yalı boyunda buña "ocaqqa bara" deyler], qıznen körüşe ve laf ete. Bir kün pencereden sabağa yaqın evge qaytqanda, ögünde iri, şekilsiz bir ayvan körip, pek qorqa, ruhiy hastalıqqa öğray. Qurşun... balavuz tökeler, qorqu çıqıp keter belleyler. Bu ırımlar fayda bermegen soñ, oğlunı yaqınlarda Sudaqqa kelgen namlı ekimge köstereler. Ekim hastanı baqqan soñ, tedaviy etüvni üstüne ala, lâkin pek çoq para istey, ilac parasını da bermek kerekligini bildire. Ğarip baba, evelâ, on sekiz dane qoyunı, soñra eki ögüzini ve atını sata, paranı töley, oğlan tüzelip başlay, amma babanıñ parası bite. Tap soñunda ailesiniñ keçinişini yarıyarığa temin etmekte olğan sığırını şimdi satmağa alıp keteyatqan eken. Oğlunıñ hastalığı sebebinden, qız taraftan nişannıñ qaytarılması babağa ziyade tesir etkeninden efkârlanıp, böyle sıq-sıq ağlay eken.

Qız Qutlaq köyündeki zenginlerden birisiniñ oğluna tekrar nişanlanğanını eşitken baba daa ziyade kederlengen.

Alim bu adamnıñ aytqanlarını diñlegen soñ, pek acına, oña sığırını satmay, biraz sabır etmesini tenbilep, köyüne qaytara, özü Tatqara keçitine çıqıp, bir alanlıqta otura, şu adamğa yardım etüv çaresini tüşüne. Onıñ tüşüncesini bu arada qırğa tırmaşmaqta olğan çañ sesi böle, aman ayaqqa qalqa, yol çetindeki terekniñ arqasına saqlanıp, közetip tura. Baqsa, keçitke bir lando kelip çıqa. Atlarınıñ başına çañlar taqılı. Alim, uzun saqallı aydavcığa, landonı toqtatmasını işaret ete, içerideki adamnıñ kim ekenini soray. Notarius ekenini bilgen soñ:

"Yey, natara, natara!
Buña derler Tatqara.
Beş yüz kümüş berer iseñ,
Alla canıñ qurtara", –

dep maqsadını añlata.

Notarius Alimni tanıy, lâkin yanında para yoqluğunı bildire. Alim, notarius özüniñ yanında qalmasını, aydavcığa saatını, ya da yavluğını berip, evge yollamasını talap ete. Notarius yavluğını arabacığa bere, barıp qadınından beş yüz kümüş para alıp kelmesini buyura. Alim

aydavcığa: “Saqın, bundan kimseniñ haberi olmasın, – dep tenbiley. – Eger birevge aytsañ, alıñ fena olacaq”.

Eki saattan soñ, aydavcı paranı ketire ve Alimge berecek ola. Alim onıñ elini keri qaytara.

– Saqallı aydavcısıñ, daa tertipni ögrenmegensiñ, – dey oña. – Paranıñ saibi kim, ahmaq! – dey de, paranı notariusqa berdirte. Notarius paranı alıp, öz qolunen Alimge bere. Böyleliknen, notarius aman-emin öz yoluna yönegenine, Alim ise ğarip qartqa yardım içün çare tapılğanına quvanıp, er ekisi de öz yollarınen keteler. Alim Suvuq Suv köyündeki qaveci Mamutnıñ (halq oña Tavşan Mamut dey eken) evine kelip, aqşamğa qadar eglene, aqşam qaranlıqlaşqanda Taraq Taşqa kete. Qartnıñ tarifine köre, qararlaştırıp, Büyük maallede qır tübündeki evge kele, davuş bere. Qart çıqıp Alimni qarşılap ala, evge kirmesini rica ete.

Bu dertli adamnıñ adı Seyit-Celil eken. Alim, setke oturır oturmaz, ondan:

– Seyit-Celil ağa, oğluñıznı nişanlağanda, maldan neñiz bar edi? – dep soray.

– Eki ögüz, bir at, on sekiz baş qoyum, bir sığırım bar edi, – dep cevap bere.

– Mına, Seyit-Celil ağa, sizge beş yüz kümüş, – dey oña, paranı eline tuttura, ğayıplarnı qaytarıp almasını, qutlaqlılar ve qız tarafı toyğa azırlıq körip başlağan künü Seyit-Celilniñ de toyğa azırlana başlamasını tenbiley, toyda Alim özü de olacağını ayta.

Seyit-Celil evelâ bunıñ mümkün olmaycağını aytmaq istey, amma Alimge er vaqıt işanmaq mümkünligi fikri üstün ala, onıñ içün Alimniñ tenbiyesine razı ola.

Seyit-Celil paranıñ bir qısımınen ğayıp etken mallarını tekmilley, er şey yerli yerine kele, qoranta qaar-qasevetten qurtulıp, eski alını tapa.

Şu yılnıñ küz mevsiminde keleyatqan bazar künü toy başlaycağı haberi Taraq Taşqa eşitile. Alimge de haber berile. Şu bazar künü üç yerde, üç toy başlana. Alim üçünci toyda ekinci qonaqbay sıfatında qarışıp yüre. Toy üç kün, üç gece devam ete. Çarşembe künü, yolğa qoyulğan közeticiler Qutlaq kiyevi adamlarınıñ arabanen Toqluqqa nikâhqa keteyatqanlarını kelip haber bergenleri kibi, Alim vekil olaraq, eki adam da şaat sıfatında arabağa minip, Toqluqqa keleler. Bular kelgende adamlarğa qave berilmekte eken. Toy saibi taaciplenip, üç filcan qave daa ketire. Qaveler içile, qavaltılar aşala, lâkin iç kimse ağız açıp, laqırdı etmey. Hayli vaqıt keçe, ne qonaqbay, ne qudalar ve ne de şu köyniñ hatibi saçlı qart Şeyhbaba bir şey aytmaylar.

– Ey, ürmetli Şeyhbaba! Nikâhqa başlanılsa, fena olmaz edi! Beklevniñ faydası yoq, – dey Alim.

– Qa, oğlum, kimse bir şey aytmay. Özüm de taaciplenip oturam, – dep cevap bere Şeyhbaba. – Eki yerden qudalar kelgenge beñzey.

– Doğru, Şeyhbaba, mına men, Alim, bu qıznıñ birinci nişanlısı taraqtaşlı Seyit-Celilniñ oğlu Seyit-Memetniñ vekili olam, mınavı eki adam da menim vekil olğanıma şaatlar. Ekinci kiyevniñ vekili kim? Qız yağınıñ vekili kim? Bilmeyim.

Bundan soñ kiyevniñ ve qıznıñ vekilleri özlerini tanıttılar. – Madamki, iş böyle, endi qıznıñ cevabını eşitmek kerek. Aydıñız, toplaşıp, qızğa sualge barayıq! – dey Alim. – Menim fikrimce, aq birinci nişanlısında. O alda, Şeyhbaba, mümkün olsa, qızdan evelki nişanlısına nikâhlanuvnı istep istemegenini bilsin. Şeyhbaba razı ola. Qıznıñ hanesine kireler.

Er kes ayaq üstünde el qavuşıp tura. Şeyhbaba perde artındaki qızdan birinci nişanlısına nikâhlanuvnı isteysiñmi-istemeysiñmi, dep birinci kere sual bere. Qız cevap bermey. Ekinci kere soray. Qız kene indemey. Üçünci defa sorağanda, qız birinci nişanlısına nikâhlanıp, hocağa çıqmağa razı olğanını açıq beyan ete. Şay etip, mesele temelinden çezile. Nikâh merasiminden soñ qudalar qaytıştılar. Qıznıñ cevabı taraqtaşlılarnı sevindirip, ruhlarını köterdi. Taraq Taştaki toy gürüldep ketti. Ama Qutlaq qudalarınıñ ketirgen hayırsız haberi cemaatnı pek açuvlandırdı. Ortalıqta yaqılğan şemmalarnı, qazanlarnıñ tübündeki ateşlerni söndürdi, aynı bunıñ kibi, adamlarnı da ruhtan tüşürdi.

Cemaat arasında, bu işniñ fesatçısı Alimdir degenler olğanı kibi, tükürip, ne yapar yaparmız, çamurğa batarmız, kökke qalqarmız, lâkin yarın kelin arabasını bu köyge aylandırırmız, kelinni kiyev evine tüşürirmiz degen “pelvanlar” da oldı.

Ekinci künü Qutlaq yaşları atatlanıp, Taraq Taş köyüniñ ögünden keçip, Toqluq köyü tarafqa yükselgenlerini eşitken Alim, bütün yaşlarnıñ ve çalğı taqımınıñ eki yol ağızına çıqmalarını talap

etti. Yaşlarnıñ bir taqımı atlarına minip çıqtılar. Yol ağızında meze quruldı. Atlılar saf olıp turdılar. Endi kelin arabasını sarıp alğan, atış, qıçırış, sögünçnen aqaylıq satqan Qutlaq yaşları ortalıqtaki mezeni ve atlılar safı ögünde at üstündeki Alimni körip, pıstılar.

Alim Qutlaq yaşlarınıñ ögüne çıqıp:

– Sizler! Yaş yigitler, nikâhnıñ Seyit-Celilniñ oğlu Seyit-Memetke qıyılğanını eşittiñiz, öyle degilmi? Öyle eken, bu aleket nege kerek oldı! – degen hıtabından soñ, toqtalıp turğan kelin arabasınıñ aydavcısına qamçısınen Taraq Taş yoluna aylanmasını işaret etti, bu arada arttaki arabadan birisi çiçekli büyük bir şalnı ketirip, Alimniñ atınıñ boynuna bağladı, toquznı Alimniñ boynuna astı. Alim çalğıcılarğa "Dolu" çaldırtıp, kelin arabasınıñ artından ürip, toy azbarına kelip kirdi. Toy saibiniñ doğmuşları kelin arabasınıñ mögedegi üstüne tatlı qavurmaçlar septiler.

Böyleliknen, Seyit-Celilniñ oğlu Seyit-Memetni evli-barqlı etken ekinci baba Alim oldı.

Men 1924–1927 seneleri Sudaqta oca olıp çalışqanda, Seyit-Memetniñ torunı Seydametnen tanış oldım. Seydamet de bu meseleni bilgenini, qartbabasını Alim evlendirgenini aytqan edi.

Ekinciden, inqilâptan evel çıqarılğan "Alim – Qırım aydamağı" filmini körgenler, onıñ nasıl başlanğanını belki hatırlarlar. Ceneviz qaleleri arasında uzunca ve calpaq pıçma taş üstünde bir qartçıq saz çalıp otura. Film öyle başlana. Qartçıq, o vaqıtta 94–95 yaşlarında çevik, tiri, zeini sağlam Emir-Üsein ağa edi. O, Taraq Taşta doğıp-ösken, soñra Moskva arbiy okrugınıñ sanatoriyasında yüzüm bağını baqıcı mütehassıs olıp, şu bağ içinde mahsus özü içün qurulğan evde yaşay edi. Men Alim Seyit-Celilniñ oğlu Seyit-Memetni nasıl evlendirgenini olğanı kibi şu Emir-Üsein qartnıñ ağzından yazıp alğandırım. O, iç tutulmay, bu vaqianı başından soñuna qadar ikâye etip berdi. "Seyit-Memetke Alim o vaqıtta büyük babalıq yaptı", dep bitirgen edi sözüni Emir-Üsein qart o vaqıt.

VIII. Alim ve Kefe şeeriniñ spravnigi

Küz künü Alim Seyit Eli köyünde yaşağan bir yaqın tanışı ve dostu tarafından toyğa çağırıla. "Çağırılğan yerge icabet farzdır", dep Seyit Eline toyğa kele. Toy saibine toy hayırlay. Lâkin toy saibiniñ pek ziyade kederli olması Alimni taacipte qaldırdı. Toydaki yaşlarda da şeñsizlik ve zevqsızlıq köre. Er kesniñ başı tüşik, sanki bu köyniñ başına bir felâket kelgenge oşay. "Bu yağda bir qıl bar"ğa oşay fikri onı toy saibi olğan dostundan bu keder ve elemniñ sebebini soray.

Toy saibi, ekindi maalinde Kefeniñ spravnigi kelip acele shod (cemaat toplaşuvı) yapqanını ve pek ziyade atıp-tutıp bergi /nalog/ paralarını cıyıp alıp ketkenini ayttı.

Alim böyle allarda zaten yapacaq işini, körecek tedbirini kimsege aytmaz edi. Onıñ halqlar arasından sessiz ve soluqsız, bildirmeden yoq olıp ketmesi er kesni ayrette qaldırdı. Adamlar biri-birinden sorasalar da, Alimniñ ne vaqıt ve qayda ketkenini bilgen adam tapılmadı.

Eki yarım saattan Alim toyda peyda oldı. Başta toy saibini tapıp birlikte qartlar evine bardılar. Ürmet ile selâmlaşuvdan soñ, bundan bir qaç saat evel spravnik tarafından cıyılıp alınğan yasaq paralarını – 260 rubleni – köyniñ starostasına teslim etti. Soñ yaşlar evine kelip, maceranı aytıp ikâye etti.

Bundan soñ çalğılarnıñ çaluvları gürlep ketti, oyun, külkü, şeñ-şeramet ve zevq ketken sayın yükseldi. Toy gürdelendi.

Meger, Alim yuqarıda aytıp keçkenimiz kibi, spravnikniñ yasaqnı acele toplağanınıñ sebeplerini oylap tapa ve aman atına atlanıp, yatsı vaqtında spravnikniñ qapısı ögünde toqtap attan tüşe ve qaravul turğan yaş askerge atınıñ yügenini tuttıra da, spravnikniñ evde olğanını şu askerden soray. Müsbet cevap alğanınen ekinci qatqa köterile ve spravnikniñ ev qapısını qaqa. İçeriden: "Kim o?" sualine o: "Menim, Alimim, açıñız", – dep cevaplandı. Spravnik qapısını açtı, amma Alimni körgeninen çırayı qaçtı, puslasını şaşırdı.

Alim spravnikten bugün Seyit Eli cemaatından yasaq cıyğanını ve paranıñ qayda olğanını soradı. Spravnik bu suallerge müsbet cevap bere de, stolnıñ çekmecesinden paralarnı çıqarıp Alimge tuttura.

Alimniñ bu qadar cesürligi qaydan kelip çıqtı sualine cevapnı şu tarzda ifade etmek mümkün: birinciden, kim olsa olsun, onıñ adını eşitkende qorquğa tüşe edi; ekinciden, spravnikniñ areketi qanunsız olğanı ve paranı yahşı niyetnen degil de, onı menimsemek maqsadınen alğanından asıl olğan qorqusı Alimni körgende daa ziyadeleşti.

IX. Qulaqsız Alim

Qarasuv şeeriniñ ğarbında Efendiköy adlı bir köy bar edi. Bu köy Arğın Devlet mırzanıñ toprağında olıp, köylüleri o vaqıtta eñ fuqare halq sayıla edi. Mına şu köyde yaşağan bir qart salı künü bazarına – şor bazarına bir tanasını satmağa alıp çıqa. Elverişli fiyatnen tananı sata. Sarısuv köprüni keçken soñ, ormanlıq başlay ve o ta Efendiköy yanlarında bite edi. Demek, Efendiköy yolu bu ormanlıq içinden kete edi. Qartnıñ tana satqanını añılıp yürgen bir aydut, aman at minip bara da, şu ormanlıqta qartnıñ qaytqanını bekley. Qart bir-eki odır-budır ala, egmesine qoyıp omuzına asa, cayav-calpı köyge qayta. Aydut orman içinde qartnıñ ögüne çıqa, özüniñ “Alim” olğanını aytıp qartnı qorquza da, bütün parasını tutıp ala.

Qart eki közünden yaş aqızıp, qarğana. Bu anda qartnıñ qarşısına bir atlı kele, selâm bere, qarttan ne içün aglağanını ve qarğanğanını soray: – Alla boynunı ursun!

Anavı Alim yolumnı basıp paramnı tutıp aldı, – dey qart.

Alim qarttan şu adamnıñ qaysı tarafqa ketkenini sorap bile ve “sen qayt eviñe, qartım, men tezden kelip seni taparım”, dep şu aydutnıñ peşine tüşe, quvalay ve o daa ormandan çıqmaz evel onı yaqalay. Qartnıñ parasını soray, aydut saçmalay, qarşılıq kösterecek ola, amma ne yapsın, Alimge qarşılıq köstermek olurmı? Niayet, paranı çıqarıp Alimge bermege mecbur ola.

Alim onıñ yaqasından tutıp:

– Men kerçekten de Alimim, amma sen de “Alim” ekensiñ.

Şay olğanda, bir de birimizniñ nişanı olmaq kerek, – dep pıçağınen aydutnıñ qulağınıñ üst tarafından bir parçasını kesip ala.

– Aydı, sen pek Alim olmaq istey ekensiñ, öyle olsa, men Alimim, sen ise “Qulaqsız Alim” ol! – dey de, Alim atını aydaştırıp kete ve doğru Efendiköyge barıp, qartnıñ parasını qaytarıp bere. Quvanğanından közler yaşlanğan qart onı nasıl alğışlamağa bilmey.

Men 1912–1913 oquv yılı Azerbaycanda aytuvlı “İttihad” medresesine kirmek içün Baqu şeerinde bulundım. O vaqıtta belli siyasiy ve cemaat erbabımız Midat Refatovnıñ icarege alıp yaşağan evinde bir qaç vaqıtlar qalğan edim. Midatnen tanışlığımız, onıñnen beraber oquğan bir ağamnıñ vastasınen olğan edi. O vaqıtta Midhat “Rusiyede sotsialist fırqaları” namındaki kitapnı yazıp bitireyata edi.

Midatnıñ çoqtan çoq kitapları arasında rusçadan türkçege tercime etilgen bir seyaatname elime keçken edi. Lâkin ne müellifiniñ, ne de kitapnıñ adı esimde qalmadı. Bu seyaatnamede müellif pek çoq memleketler dolaşıp, andaki halqlarnıñ yaşayış tarzlarını, urf-adetlerini yaşayışlarını ve adetlerini yazğanda, öz anasınıñ Alim aqqında aytqanlarını da qayd etken edi.

Anasınıñ aytqanlarını o şöyle yaza:

“Anam bir kün arabanen keter eken. Aydutnıñ birisi onı “men Alimim” dep qorquzıp, boynundaki incisini, qulağındaki altın küpelerini, parmaqlarındaki taşlı yüzüklerini ve boynundaki uzun köstekli altın saatını alğan. Arabanıñ qarşısından keleyatqan ekinci bir atlı arabada oturğan ve pek ziyade ağlağan anamnı köre ve ne içün ağlağanını soray. Anam, daa qaraltısı ğayıp olmağan atlını kösterip: “Anavı “Alim” degen aydut yolumıznı bastı, bütün qıymetli ziynetlerimizni tutıp aldı”, degen. Bu atlı bularğa bu yerde toqtap turuñız, dep, atını

aydaştırıp ögdeki atlınıñ artından quva. Çoqqa barmadan o, özüni "Alimim" degenni qamçılay qamçılay arabanıñ yanına ketirgen ve anamdan tutıp alğan bütün şeylerini qaytartqan. O yerde Alim "Men kerçek Alimim, sen ise "Qulaqsız Alim ol!", degen de, bu aydutnıñ qulağınıñ yarısını kesip alğan". Seyaatçınıñ anası bu olıp-keçkenlerni çoq kere hatırlap, Alimge hırsız, aydut, yol basıp halqnı talağan, vicdansız degenlerge lânet olsun? – der eken".

Men bu kitapnı o vaqıtta Midatqa köstergen ve "Qulaqsız Alim" meselesini biz başqaca bilgenimizni aytqan edim.

O, şu kitapnı eline aldı da bir köz keçirgen soñ: – Ebet, İbraim. Alim aqqında halq tilinde pek çoq rivayetler ve onıñ acayip areketlerine dair ikâyeler yaşamaqta. Biz halqnıñ aytqanlarına itibar bermek kerekmiz. Lâkin meni taacipte qaldırğan şey, oña "aydamaq" lağabını taqqanlarıdır. Bu menimce pek uyğunsız, iftira ad. Elbet de, bu adnı oña onıñ zıqısını aşağanlar tarafından taqılğanına iç de şek-şübe yoq, – degen edi.

X. Alim ve "cin" ya da "obur"

Bir kün saba qavege /qavehanege/ çıqqanlar: Bu gece "Nazar oca" mezarlığından bem-beyaz "cin" çıqıp bir köylüniñ arabasını toqtatqan haberini eşittiler. O künü bu laf şeer ve maalle qavelerine cayrap ketti. Bütün halq bu lafnı eşitti.

– Mezarlıqtan "cin" çıqmay, "obur" çıqa degenler de oldı, lâkin bu haber çoq yaşamadı, ardı kesildi.

Bir qaç vaqıttan soñ, aynı şu "cin" ya da "obur" çıqqanı haberi kene canlandı. Bu "cin" şeerde keç qalıp aqşamdan soñ qaytqanlarğa rastkele, arabada ne bar, ne yoq, cıyıştırıp ala ve mezarlıq içinde ğayıp olıp kete eken. Endi, bu "cin" lafı sıq-sıq aytıla, halqlarnı da qorquta başlay.

Qaraçöl köylüsi, bulğar Kosta /Konstantin/ bir salı bazarında satacağını satıp, alacağını alıp, Sarı Qave odabaşına şeylerini emaçetke bere de, özü bir parça qapınmaq içün aşhanege kire, rastkelgen dostlarınen içip başlay. Olar keyflenip çoq oturalar. Kosta aqşamdan soñ arabasını yekip yolğa çıqa. /Qaraçöl, Qarasuvbazarnıñ şarqında dört verstlik mesafede bir köy/. Kosta, başı dumanlı olğanından arabada yırlay-yırlay Han Cami qırından çıqa, endi "Nazar oca" qabristanınıñ yanına kelgende, qarşısına beyaz bir cin /obur/ çıqa, atlarnıñ başlarına yapışa, arabanı toqtata. Kosta atlarını qamçılap qaçacaq ola, amma telbevlerni çekip alğan "cin"niñ eki atnıñ arasında, arış üstünde peyda olması ve uzun sopanıñ Kostanıñ başına yandırılması Kostanıñ qorqıp, arabasını taşlap qaçmasına sebep oldı. O, doğru barıp Han Cami maallesindeki çilengir Sulmannıñ evine kire. Saba, Kosta cayav evine qaytıp kele, baqsa, azbarda arabasını ve atlarını köre. Arabadaki şeylerni alıpalmaganını qadınından soray ve araba boş kelgenini añlap, öz başına "cin"ge şey ne kerek?", degen neticege kele. Amma qorqusındanmı? Yoqsa aşağan sopasındanmı – bir qaç kün alsızlanıp yüre.

Kosta da Alimniñ işançlı dostlarından edi. Bir aqşam Alim, Kostanıñ evine kele. Kosta oña başına kelgen aleketni ayta. Bu şey Alimni pek meraqlandıra.

Alim, Kostanıñ bu salı künü bazarğa barmasını ve Acı Mollanıñ qavesinde körüşmelerini qararlaştırdı. Kosta salı künü bazarga tüşe, Acı Mollanıñ qavesinde körüşeler. Aqşam ola, Alim atını Kostaga bere, özü Kostanıñ arabasına mine. "Cin" çıqa qoysa, tanımaması içün Kostanıñ furajkasını da kiye. Alim sarğuş kişiday yırlap yavaş-yavaş qırdan çıqa. "Nazar oca" mezarlığına yarınlağanda, "endi, bir qısmet çıqmadı da", degen tüşüncenen qaytmağa azırlanğan bu "cin" avlaqtan araba tegerçigi sesini ve yırnı eşitip qala. O, biraz daa beklep tura ve araba "Nazar oca" mezarlığınıñ yanına kelgende, yolğa çıqa da, atlarnıñ başlarına yapışa ve telbevlerni alacaq ola, amma alalmayıp arış üstüne çıqacaqta, Alim sesini türlendirip, atlarnıñ başlarını boşamasını emir etip bağırır eken, şu an arabadan sekirip tüşe de, olğan quvetinen "cin"ni qamçılamağa başlay. "Cin" sopasınen Alimni uracaq ola, amma sıq-sıq urulğan qamçı accısı tap soñu "cin"ni qaçmağa mecbur etti. "Cin" qaça, Alim onı quvalay, peşinden yetken sayın qamçını boylay, mezarlıq içinde bayağı dolanalar. Endi qamçı aşay-aşay ve cuvurıp yorulğan "cin" toqtay da:

– Olur da, endi, qardaşım! Aylâq adam bu qadar qamçılanadır daa, – dep çarşafını açıp yerge taşlay, özü de çaresizlikten yerge otura. O, utanğanından eki elinen betini qapata.

– Alla, Alla, Smail ağam, birinci qamçıda özüñizni tanıtmaysızmı? – dey Alim oña.

– Canım, Alim qardaşım, bu aramızda olıp keçkenlerni kimsege faş etme, yalvaram, – dey yapqanlarına biñ peşman olğan Smail ağa.

Bu Smail ise Qarasuvdaki "Toqal cami" müezzinininiñ oğlu eken.

XI. Taz Qaya vaqiası

Alimniñ eñ çoq bulunğan yerleri orman eteklerindeki köyler edi. O, çoqusı Cemrik köyünden çıqa, Sartana köyüniñ yanından keçe, çegerlik içinden keçip Taz Qayağa tırmaşa ve qaya üstünde, attan tüşmeyip, etrafnı eppiy vaqıt seyir etip tura edi.

Künlerniñ birinde Alim Taz Qayanıñ üstünde turğanda, Qarasuv betten bir atlı keleyatqanını köre. Atlı Taz Qayanıñ yanına kelgen soñ, qalpağını eline alıp, Alimge – aşağı tüş dep işmar ete. Alim atlını tanıdı. O, köydeşi Abselâm aqay edi. Lâkin Alim qayadan aşağı enmedi, at üstünde oturmaqnı devam etti. Abselâm aqay özü tırmaşayatqanda, ekisi de, Qarasuvdan Taz Qaya betke toz köterip, atlı jandarm askerleri keleyatqanını eslep, qayadan endiler.

Zaten, Abselâm aqaynıñ Alimge kelmesiniñ sebebi de bu edi. Abselâm şeerde olğanda, şeer Duması ögündeki Qaravullar meydanını rıqmarıq toldurğan atlı jandarm askeriy bölügini körgen, halqlardan, bu askeriy bölük Alimni tutmaq içün ormanlarnı sarıp, köylerni apansızdan basıp tintecek ekenligini eşitken. Şeerde işi bitken soñ, köyüne qaytmaq içün şeerden çıqa ve Han Cami qırına köterileyatqanda, Taz Qaya üstünde atlınıñ qıbırdamay turğanını seçe, Alim ekenini bilip, onı tenbiylemek içün kele.

Alim, jandarm askerleriniñ Taz Qaya betke burulğanlarını körgeni kibi, tez-tez qayadan tüşe, Abselâm aqaynen orman içine siñip keteler. Ormandan Yeñi Salanıñ kündoğuş betinde Sartana köyüniñ üstündeki alanlıqqa köterileler, o yerden askerlerniñ areketlerini ve tedbirlerini közetip turalar. Askerlerniñ yarısı Cemrik köyüne, yarısı Sartanağa kireler. Bir qaç vaqıt keçe, bu eki askeriy bölük biri-birine qoşulalar. Jandarm komandanı, er üç atlı yürgenlerini dörtünci atlığa tuttırıp, özleri safqa tizilip turmalarını emir ete.

Bundan soñ, askerler karabinlerini omuzlarından çıqarıp, ellerinde azır tutalar. Askerlerniñ bir qısmı Taz Qayanıñ kündoguş tarafından, diger qısmı künbatı yartan yavaş-yavaş evelâ çegerlikke, soñ ormanğa kireler. Bular şu yerdeki ormannı teşkereler. Çünki jandarmğa Alimniñ qobası Taz Qaya artındaki ormanda dep añlatılğan.

Bu arada Alim ve Abselâm orman içinden yavaş-yavaş yürip, saqtlıqnen komandannıñ yarınındaki qalın ahlap teregi arqasında gizlenip turalar. Jandarm zabiti tütün qutusını çıqara ve sigar yasaycaqta, Alim atılıp çıqa ve komandannıñ arqa tarafından bir elinen boğazına yapışa, diger elinen zabitniñ sağ elini burıp, çıtırman dağ içine çekip alıp kete. Zabitni silâsızlandırıp, atlarınıñ yanına alıp baralar. At üstüne yatqızıp bağlaylar da, Başı, Qışlav, Molbay ve Tama köyleri üstündeki ormanlardan keçip, Mambet Ulan köyü yanındaki Qarabiy yaylası alanlığında toqtaylar. Poruçik unvanlı bu komandannı soyundıralar: kitelini, galifesini, çızmalarını ve furajkasını taşlatalar, oña Mambet Ulan köyüne kirmeyip, sağ taraftaki yolnen ketse, doğru Qarağaç yoluna ve Qarasuvnıñ künbatısına çıqacağını tenbileyler.

Askerler bir unter-ofitserniñ komandası altında Qarasuvğa qaytıp keleler. Qaravullar meydanında toqtap, yerli pristavğa haber bermek içün idarege kirgen unter-ofitser, özleriniñ komandanı pristavnıñ ögünde tüp urbanen qızarıp turğanını körgende, bir söz aytıp olamay, keri qaytıp çıqa.

Bu vaqia, "Alim aydamaq" kinosında Sudaqtaki "Şeker baş" qayasınıñ tübünden keçeyatqan jandarmlarnıñ arqasından kelmekte olğan jandarma komandanını Alimniñ çilmev atıp, qaya üstüne çekip alğanı kösterilgen edi.

XII. Alim ve furuncı Todor

Alim, Qaraquş ormanlığından sarqar, Sarısuv özençiginden keçer, Qarasuvnıñ çet maallelerinden Canköy maallesindeki dostu ve daimiy qonaqbayı Çoruq Asanğa kelir edi. O, adeti üzre kündüzleri az, geceleri çoq yürer edi. Alim bir aqşam Asannıñ evine kele, selâm berip kire, amma, neçündir, Asannıñ başı töben, neesiz olğanını seze ve bunıñ sebebini soray. Asan o yaq bu yaq yıldıracaq ola, lâkin apayı meseleni doğrudan-doğru aytıp qoya.

Meger Asan ötmekni er vaqıt furuncı Todordan ala eken, kâde bir borcğa alğan vaqtı da ola eken, amma borcunı ödevde iç qusur qaldırmay eken. Bugün Asan aqşam üstü furunğa barğan, borcğa ötmek istegen, amma Todor atıp-tutıp oña ötmek bermegen ve quvıp da yibergen. Asannıñ apayı ocaq üstündeki qazannıñ qapağını açıp, pişirilgen şorbanıñ daa aşalmağanını köstere. Alim, Asanğa furunğa barmaq kerekligini bildirip, beraber evden çıqalar. Tez-tez yürip furunğa baralar. Furunnıñ qapısı ve pencereleri qapalı. Pencereniñ qapaqlarınıñ aralığından içerideki lampanıñ yarığı körüne, tınış-tınış laflar da eşitile.

Alim, qapını qaqa, içeriden “kim o?” sualine:

– Menim, Alimim, qapıñnı aç! – dey o.

– Sen de Alimim dep qorqutacaq olasıñmı? Yoq ol deyüs! Furun qapalı, – dep bağıra içerideki furuncı.

Alim açuvlanıp qapığa bir tepme yandıra ve yaman-yaman sallağanda qapınıñ ağaç mandası tüşip qapı açıla. Alimni körgen Todor turğan yerinde buz-buzlap saçmalap başlay. Alimniñ:

– Deyüsniñ kim olğanını şimdi körersiñ! – degenine:

– Afu et, gardaş? Bilememişim. Ani, buyurıñ bu tarafa? – dey Todor.

Alim, almay-bermey, Asanğa ne içün ötmek bermegenini, Asannıñ borcu olıp-olmağanını soray.

Todor, kene afu talap etti ve furunda işlegenlerge açuvlı olğanını sebep kösterdi.

Alim, oña Asannıñ borcu olmağanını, borcğa olsa bile, er vaqıt borcunı qaldırmay qaytarğanını, buña baqmadan, bugün Asannıñ bir sürü balasını aç qaldırğanını, bunıñ insanlıq olmayıp, vicdansızlıq olğanını aytıp, Todornı pek tazirledi, utandırdı, yüzini qızarttı.

– Mına, deyüs sensiñ! – dedi de, Alim Todornıñ ögüne bir taler atıp taşladı ve eki ötmek alıp Asanğa tutturdı.

Todor, paranı almaycaq olıp qaytarmaq istedi. Alim, ne özü, ne de Asan furunnı basmağa kelmegenlerini, ötmek parasını alğan soñ, qalğanına yarın, o bir kün Asanğa ötmek bermesini, kim-kimge, Asanğa er vaqıt işanmasını tenbiylep furundan çıqtılar. Olar çıqıp qapı qapatılğandan soñ. Todor:

– Oğlan, yigit oğlan! Eşq olsun bu adamğa, vallaiy şaşırmıştım. A – dedim – furunı yarar, yıqar, dağıtır, meni de öldürir belledim. Alimni fena adam deyler, yañılıyurlar. O, çoq merdane yigit imiş, – dep furunda işlegenlerge maqtadı.

XIII. Alim ve ayuvcılarnıñ arfe künü

Diniy bayramlar aldında pek çoq yerlerden ayuvcılar (çingeneler) kelip Qarasuvnıñ kündoğuşındaki “Nazar oca” mezarlığı ögündeki meydanlıqta sıra-sıra çalaş qurıp bayramnıñ soñuna qadar o yerde qalır ediler. Bular, esalet Han Camide bayram namazı qılmaq içün kelir ediler.

O künlerde imamğa ve müezzinge aqça berip ölülerine “yasin” oqutmaq adetleri edi. Bu halqnıñ dinge münisligini bilgen, doğma sarğuş bir dalqavuq /aferist/ bularğa kelip bugün arfe künü “yasin” oquycağını bildire. Çalaşlarnıñ birisi ögünde töşelgen minder üstüne tiz çekip otura. Qartı-yaşı, qadın-qızlar “yasin” diñlemek içün toplanalar.

Bu dalqavuq “yasin” dep soza, soñ eki közüni yuma, oquganğa oşay. Bu arada halqnıñ arqası tarafında peyda olğan Alim bir yaşqa atını tuttırıp, o da tiz çeke, “yasin” diñley. Lâkin bunıñ oquğanı “yasin” degil de, ilâiy ve türkü olğanını añlay. Oquv uzaqqa syürüşe. Qıyğaça (loqum, qatlama) pişirmekte olğan bir qartanay:

– Canım, bunıñ “turcaun”ı qayda qaldı ya? – degenini eslep alğan “yasinci” bir az daa mırıldanıp halq eşitsin dep, köterinki sesnen “turcaun”nı soza da, “yasin”ni bitire. Duası etile.

Ortalıqqa töşelgen qazmer yavluq üstüne qartlar, yaşlar er kes aqça taşlaylar. Qartlardan birisi yavluqnı toplap bağlay ve dal-qavuqnıñ eline tuttura. Sofralar qurula, qıyğaçalar (loqum, qatlama) sofrağa tizile ve pişirilip azırlanğan mıltıq (frikadelki) şorbası legençelernen ortalıqqa qoyula. Aşlar aşalğan soñ, bu dalqavuq qaytmaq içün ayaqqa turayatqanda qarşısına Alim keçe:

– Aşıqmañız! Oturıñız, efendi! Menim ölülerim içün de bir “yasin” oqup beriñiz, – dey.

Bu erif Alimni körgeninen tanıp, yavluqnı yerge qoyğan ola, egilip çalzşlar arasından qaçmağa ıntıla. Lâkin arqasına tüşken qamçıdan, urulğan tepmeden ve Alimniñ cekirmesinden qorqıp ayaqqa tura.

Bu işke şaşıp turğan halqqa Alim:

– Bu mashara “yasin” oqumadı, yırlap oturdı, em de çoq oquy bellesinler dep yırını uzaq sürüştirdi. Bu doğma sarğuşnıñ biri, raqığa qolay-qolay para qazanmaq içün, sizlerni aldattı, vicdansız! Aydut! – degen soñ, oña bireki şamar daa urdı da, quvıp yiberdi.

Bundan soñ bu erif Qarasuvdan ğayıp olıp ketken ve bir daa körünmegen.

XIV. Alim ve Eyüpniñ toyu

Alimniñ usta babası Acı Muratnıñ oğlu Eyüpnin toyuna Alim de çağırıla. Toy başlanğan aqşamı kelip usta babasına ve şegirtlik arqadaşı Eyüpke toy hayırlap qayta ve qonuşma aqşamı mıtlaq toyda olacağını bildirip, toy saiplerini qandırdı. O, künü aqşam Alim soqaq qapıdan degil de, arttaki piçen qoradan ve aran qapısından kirip keldi.

Şemma künü – çarşembe künü aqşamı Alim atını toy evine yarın yerde yaşağan aqrabalarından Qubedin aqaynıñ azbarındaki zerdali teregine bağlap qaldıra ve özü piçen qoradan atlap, aran qapısından kirip kele. Aqşam qart-qurt, bala-çağa ellerindeki şemmalarını yaralar qadınqızlarğa, musafirlerge sofralar qoyula, erkeklerge qavaltı, qavurma, yaşlarğa bunıñnen beraber raqı da qoyula. Toyda halq pek çoq, toy pek büyük. Çalğılar ur patlasın, gürley, azbarda yaşlar oynaylar.

Alim, bu toyda özüni pek tetik tuta, içmey, ayaqçılıq yapa. Ekinci künü kiyev amamğa alınıp barıla, aqşam kiyev tıraşı kiyindirüvi zevqlı keçe. Yatsıdan soñ kiyevni kirseteler Qonuşma başlay, qartağası Abdurazaq usta ola.

Qonuşma aqşamı Alim de ortağa çıqa ve pek ustalıqnen oynay.

Soñundan halq:

Qarasuvnıñ soqaqların atnen boyladım,
Qarasuvğa toyğa bardım, çaldırıp oynadım.
Burulçanıñ köpründen atımnı atlattım,
Araba tolu karaimniñ ötüni patlattım, –

türküsini uydurğan.

Tañda qonuşmadaki yaşlar “Telli horaz”nı çaldırıp, kiyev çıqarmağa baralar ve kiyevniñ qapısı ögünde:

Kelsin, kelsin, kiyev bala kelsin,
Kelecek olsa tezden kelsin,
Kelmeycek olsa haber bersin! –

avasını çaldıra ve kiyevni çıqarıp qonuşma evine keleler. Kiyevni tekrar hayırlap, mahrac raqısı da içilgen soñ, kiyev ağası ve kiyev yaşlarnen sağlıqlaşalar, qartlarğa qol almağa keteler.

Qonuşmadaki yaşlar da bir-birlerinen sağlıqlaşıp dağılalar.

Bu arada birisi kirip kelip, Abdurazaq ustağa ve Alimge soqaqta onbaşılar ve pek çoq başqa adamlar toplaşqanını ve pristavnıñ soqaq qapı yanında beklegenini bildire.

Alim bu haberni añlağanı kibi, köre qalğanı Mavultalige: Qubedin aqaynıñ azbarında bağlı turğañ atını egerlep ketirmesini rica etti.

Alim, Abdurazaq ustanıñ art qapıdan ve piçen qorada çıqıp ket degen teklifini red etti. O, ketirilgen atını başına toyda berilgen büyük güllü qırmızı şalnı bağlay ve sıçrap atına mine de, araba qapığa doğrulğanda, usta babası:

– Oğlum, ne yapasıñ şu? Şimdi öz ayağıñnen özüñ barıp tutulacağıñdan haberiñ barmı? – degen yarı tenbiye, yarı tazirine:

– Usta babam, aytqanıñızğa çoq Alla razı olsun! Olar meni tutamazlar da, alamazlar da, – dey Alim. Soñ araba qapını zorlap açtıra da, atını ayday ve pristavnıñ ögünde toqtap:

– Gospodin pristav! Sizge kim kerek? – dep soray ondan.

– Alim kerek! – dey pristav.

– Alim kerek olsa, mına Alimniñ özü – dep qalpağını çıqara da – Mına Alimniñ başı! Yol beriñiz! – dep qıçıra Alim. Onbaşılar ve halqlar biri-birini üyteştirip yol bereler, pristav da şaşqanından halqqa qarışa. Alim:

– Cemaat! Sağlıqnen qalıñız! – dey de atını aydaştırıp, közden ğayıp ola.

Bunı körgen toydaki ve soqaqtaki adamlar ayrette qalalar. “Eşq olsun yigitke!”, – dey er kes.

XV. Meraqlı aldav

Alimniñ yaqın dostlarından biri taraqtaşlı Abdullâtif (halq tilinde Ablâtif) edi. O, orta boylu, kesmentik, areketçen, küleryüzlü ve ğayet mulâyim qırcıman bir usta edi. Alim bu dostunı candan sevmeknen birge, onı ayrıca sayar edi. Ablâtif aynecilik bilmegen, laf-sözünde ve bütün areketlerinde doğrulıqnı sevgen adam edi.

Ablâtifniñ esas zenaatı eki ögüz yekilgen eki tegerçikli araba yapmaq edi. Bu arabağa Çonğar taraflarda yaşağanlar qodalaq araba der ediler. Yalı boyunda yaşağanlar içün bu araba pek kelişikli, ille deseñ, meyva ve yüzüm taşımaq içün eñ yahşı ve qolaylı edi. Zaten, yekilgen ayvanlarğa da yengil edi.

Ablâtif bu arabanı yapuvda aytuvlı usta edi. O devirde bu arabalar faqat ağaçtan yapılır edi Onı yapmaq içün köçer ağaç, yarı kemer obot, köçer baş (miy), kegiyler, arış, moysa ve saire – pek çoq ağaç kerek ola edi. Şu sebepten Ablâtif El Buzlu köyünen Eski Qırım şeeri arasında ormanlıq içinden Şamerdan (halq tilinde Şamrat) köyüne köçken edi. Bu köy büyük köy degil ve anda yaşağanlar da o qadar çoq degil ediler. Bu köyde yaşağanlarnıñ çoqusı ağaç kömüri yarmaqnen (yani ağaçtan kömür yapıp çıqarmaqnen), şeer halqı içün yararlıq, qurucılıq içün kereste, senek-tırnavuç yapqan ustahaneler içün fındıq, qayın ve buk ağaçlarını azırlamaqnen meşgül edi.

Araba yapqan ustalar pek az olğanından Ablâtifke pek çoq çalışmaq kerek ola edi. Onıñ yekâne yardımcısı qızı Reyhan edi. Ormanda seçilip kesilgen pıçılğan ağaçlarnı arabağa yüklemege, evge ketirip boşatmağa qızı çoq yardım eter edi.

Reyhan Ablâtifniñ dar dünyada bir qızı edi. Bu qıznıñ dülberligi, mulâyimligi ve işkirligi Sudaq etrafındaki köylerde, ille deseñ, yaşlar arasında, tillerde destan edi. Onıñ, güya mahir bir ressamnıñ fırçasınen çızılğan qaraqaytan qaşları, daima yanıp turğan areketçen qara közleri, açqan eki al gülday yanaqları, oymaqtay al dudaqları, doğma quvurçıq zülüfleri – dülberligine dülberlik, çehresine şırnıqlıq qoşa ediler. Çoqraqtan gügümlerini toldurıp qaytayatqanda, qate ğayıpnen onı köre qalğan adam toqtap baqmağa ve özlüginden “Bu ne qadar dülberlik!?” – demege mecbur ola edi.

Ablâtif, qızı usanmayıp yardım etken vaqıtlarında “Keşke oğlan olğaydıñ!..”, – degen oy miyinde yıldırım kibi oynap keçer edi.
Ablâtifniñ şu qızına olacaq kiyev içün eki istegi bar edi: birisi – o, terbiyede, mulâyimlikte – er ceetten qızına aqran, lâyıq olmalı; ekincisi – iç kiyev olıp kelmege razı olmalı. Ekinci isteginiñ olacağına o özü de işana qoymay edi. Amma, iç olmasa, namuslı, edepli ve aynı vaqıtta elinde bir zenaatı olğan adam olma!
Qartlarnıñ “Arağan mevlâsını da bular, belâsını da”, degenleri kibi, Ablâtifniñ qızına Otuz köyüniñ yaş ocasından quda keldi. Bu oca aqqında müsbet laflar eşitkeni içün Ablâtif iç bir tereddütsiz razılığını bildirdi. Şu aftada nişan merasimi de eda etildi.
Oca Otuz köyünde orta allı qorantada ösken terbiyeli ve zekâvetli yaş edi. Babası keniş bilgili, sabırlı ve cemaatnıñ sayğısını qazanğan qartlardan edi. Oca yanaşa köydeki medresede tasil alır eken, sohtalar arasında da güzel oquvınen, zekâveti ve özüni alıp baruvınen itibar qazanğan yigit edi. O esas dersliklerden başqa, çeşit kitaplar oqup bilgisini kenişlete edi. Onıñ çoq oquğan kitapları: Saadiyniñ “Gülistan” eseri, Ahmed Hikmetniñ “Tarih-ı umumiye” kitabı, türk halq ikâyeleri edi. Bu yigit Makeme-i Şeriyede imtianda birinci derece ocalıq unvanını qazanıp, Otuz köyüniñ ocası olaraq tayin etile.
Köy cemaatınıñ sevgisini qazanğan bu Yaqub oca sarışınlı, mamur közlü, gür saçlı, uzunca boylu ve burma mıyıqlı edi ki, bu aytılğanlar onıñ yüzüne ayrıca şırnıqlıq bere ediler. Sağlam ve tendürist müçeli bu yigit aqranlarından çoq farqlı edi.
Eki taraf añlaşıp, yetip kelgen bağ buzumından (küz mevsiminden) soñ ekinci bazar künü toy yapılmasına qarar berildi. Toy künü kesilgende kiyevniñ vekili kelinni qarşılap çıqacaq yaşlarnıñ talaplarını temin etmek içün azırlıqqa ayrıca emiyet berilmesini tenbiledi. Çünki Otuz köyüniñ yaşları kelin qarşılavda özlerince bir adet peyda etkenler. Bu adet kelin ve qudalarnıñ arabalarını saatlarnen tutmaq ve adden ziyade bahşış talap etip qılınmaqtan ibaret edi.
Kiyev vekiliniñ bu tenbiyesi Ablâtifni telâşqa tüşürdi ve bayağı raatsızladı. Eki elnen işlep kün keçirgen adamğa Otuz köyü yaşlarınıñ adsız-esapsız isteklerini tolusınen yerine ketirmek mümkünmi?
Toynıñ künü kesilgeni haberini eşitken Alim, dostu Ablâtifni yoqlap keldi. Alim eyilikte ve kemlikte eş-dostlarına ve yardımğa muhtac tanış-bilişlerine yardım etmekni pek sever edi. Toy aldında dostunı ziyaret etip kelüvi de onıñ bu adetinen bağlı edi. Toy lafı ketken arada, Ablâtif kiyevniñ vekili tarafından yapılğan tenbiyege raatsızlanğanını ayttı. Meseleni añlağan ve Ablâtifniñ kederini teskin etmek (yatıştırmaq) maqsadınen Alimniñ:
– Buña ğam çekme, dostum! Kelinni men özüm alıp bararım, – demesi dostunı pek sevindirdi. Em Alimniñ becerikligine işanğanından: “Ne içün sen alıp baracaqsıñ?”, demedi bile.
Çoqqa barmay Alim toyğa kelecegine söz berip sağlıqlaştı.
Bağbuzum künleri ava açıq, küneşli ve sıcaqça edi. Er eki tarafta toy başlandı. Qız tarafında çalğı taqımı: kemane, dare, qaval ve zil-davuldan ibaret edi. Dareci aytuvlı Moşu edi. Azbar qapınıñ (köçermeniñ) ögünde mahsus taqıştırılğan oturğıçlarda oturğan çalğıcılar “Al kelin” avasını salmaqlı etip sozıp çalalar. Amma toyğa kelgen musafirlerni “Yol avası” çalıp qarşılaylar.
Toyğa Ablâtifniñ soy-sopları ve yarın aqrabalarından başqa bir çoq eş-dostları, tanış-bilişleri keldiler. Şamrat cemaatı uzaq yerlerden kelgen musafirlerge öz evleriniñ törlerini azırlap, sayğı ve sevginen qarşılap ala ediler. Bu toy tek Ablâtifniñ toyu degil, zaten bütün Şamrat köyü cemaatınıñ toyu edi. Cemaatnıñ toy saibine köstergen yardımları ve musafirperverliklerini eslegen Alim:
– Men bu toynı Ablâtifke hayırlağanımday, bütün cemaatqa da hayırlayım! – dedi. O, adamlarnıñ birligine, bir-birine olğan muabbetliklerine, talaqalar yapıp yardımlaşqanlarına pek sevinir edi.
Toy gürdeli oldı. Böyle gürdeli büyük toy atta büyük köylerden sayılğan Taraq Taşta bile olmağandır. Toy merasimleri bütün tetimatınen keçti. Er yerde adamlarnıñ hatirleri tapılmasına ziyade muqayt etildi. Şemma künü balalarğa top-top şemmalar dağıtıldı, o künü cemaatqa aş

berildi ki, bu aştan aşamağan qalmadı. Toyğa kelip olamağan hastalarğa, zayıf qartlarğa toy aşı yiberildi. Kelin qınalav merasimi de şeñliknen ötkerildi.

O künü kiyev tarafından nikâh içün kelgen vekilge ve şaatlarğa ayrıca ürmet kösterildi. Kelin tarafından nikâh merasiminden soñ qıymetli bahşışlar berildi.

Perşembe künü quşluq maalinde yolğa tedarik başlandı. Arabalar keldiler, kelinniñ eşyaları ayrı arabağa yüklendi ve o arabağa eki adam tayin etildi. Kelinni alıp ketecek kelinçekler ilvanlanıp, eñ qıymetli qaftanlarını qısqalarını (qadifeden tikilgen yelek, jilet) kiyip, şerbentilerini örtip azırlandılar. Adamlar arabalarğa minecekte qarşı evden uzun tüklü qalpağını közlerine basıp kiygen, uzun zıbınlı, ayağında ökçesi basılğan çablalı adam kelip, başta atlarğa bağlanğan şeylerni közden keçirdi de, soñ kelin arabasınıñ aydavcısı sıfatında arabağa oturdı ve yönedik dep, işaretnen emir etti.

Bu tebdili qıyafetnen çıqqan adam Alim edi, elbet. Adamlarnıñ çoqusı toy aleketinde, qalabalıqta onı eslemediler. İşte böyle, kelin ozğarıp ketkenler eki araba, eşya arabası, kelin arabası ve kelinni ozğarıp ketken yaşlar arabası – beş araba Eski Qırımğa kelip toqtadılar. Mında toy yolunı keskeç yaşlarnıñ hatirleri tapıldı. Yol kenarında toy seyirine çıqqanlarğa qavurmaç dağıtıldı. O yerden yönegen soñ, Qaraköz qırında kene toqtaldı. Bu yerde Alimnen aytışqan arabacılar Köktöbel yoluna buruldılar, çünki Alimniñ maqsadı kelinni qarşılap çıqqan Otuz yaşlarını aldatmaq edi. Alim ise, artqa qaytıp, Baqa Taş köyüniñ yanaşasından orman yoluna tüşti. Bu yol doğru Otuzğa bara edi. Kelinni qarşılap çıqqan Otuz yaşları ise kelin arabasını Kefe ve Baqa Taş yolları qoşulğan yerde bekley ediler. O tarafqa ketken arabalar toqtaldılar. Yaşlardan birisi kelinni ketirgen baş qudanı soraştırdı, amma qanaatlı cevap alamadı.

Bu arada at çaptırıp kelgen ösmür oğlan köyge endi kelin tüşkeni haberini ketirdi. Yaşlar başta taacipte qaldılar, soñ aldanğanlarını añlap, pek açuvlandılar. Açuvlı yaşlar arasında kelinni tekrar arabağa mindirip, qarşılanğan yerge ketirilmesini, atta kelinniñ keri qaytarılmasını talap etkenler de oldı.

Lâkin qartlarnıñ tenbiyleri, keñeşleri ve niayet, sert tazirleri yaşlarnıñ şamatalarını susturdı, ökelerini yazdı. O arada kelin tüşken evden çıqarılğan büyük boğça çezilip, kiyevniñ adamlarına ve yaşlarğa bahşışlar üleştirildi.

Aqşam kiyev qapalğan soñ, qonuşma başlandı. Alim qonuşma evine barıp, yaşlarğa toynı hayırlamağa azırlandı. Özüniñ urbalarını, dülber qalpağını ve çızmalarını kiyip, çerkes yapıncasını omuzlarına taşladı. O, kelin tarafından azırlanğan qavaltı sinisini (telli horaznen beraber) kötergen adamnen beraber qonuşma evine keldiler ve adetince izin alıp, evge kirdiler. “Hoş keldi” avası çalınğan soñ, Qartağası yer kösterip:

– Buyurıñız! – dedi.

Alim köküs basıp Qartağasına teşekkür bildirdi ve söz istedi.

– Qartağasına, Oñ beyine, Sol beyine, Küregeci beyine, Qapıcı beyine ve cümle cemaatqa toyuñıznı hayırlayım! – dedi o.

Qart ağası:

– Musafirniñ ürmetine tostıqanlar baş-buzanen toldurılsın!

Alim özüne uzatılğan tostuqannı nezaketnen qaytarıp, baş-buzanı içmeycegini mulâyimliknen añlattı. Qartağası Küregeci beyge:

– Musafirge tatlıbuza tök! – dedi.

Biraz vaqıttan soñ musafir musaade alıp, yaşlarnen sağlıqlaştı ve onı “Yol avası” çalıp ozğardılar.

Qonuşmada oturğanlarğa açıq beyan etmek kerek olmadı. Olar kelinni kim alıp kelgenini ve bu aldavnıñ teşebbüsçisi kim olğanını pek yahşı añladılar.

Meraqlı yeri şu ki, bu aldavdan soñ, Otuz köyüniñ yaşları bu qaba adetten vazgeçkenler.

XVI. Qamaçavğa tüşüv

Alimniñ qobası aqqında halq arasında laf çoq kete. Lâkin ne yerde ekenini kimse kesenkes aytıp olamay. Adamlarnıñ bir taqımı Alimniñ qobası Taz Qaya arqasındaki ormanda, bir taqımları Köktaş Qayada, bir soyları Tat Qara ormanları içinde deyler. Alimniñ qobası Qarabiy yaylasınıñ sırt capındaki dağlar içinde dep davalaşqanlar da tapıla. Abdurazaq usta ve Çoruq Asandan başqa, ne dostları, ne de başqaları qoba aqiqatta ne yerde ekenini bilmeyler.

Abdurazaq ustanıñ soñundan tarif etkenine köre, Alimniñ qobası Qaraquş ormanınıñ kündoğuş capında Bor Taş qayalığında eken. Bu yerlerde orman sıq ve yüksek tereklik eken. Alimniñ qobasınıñ ağızını büyük emen tereginiñ kütügi qapata eken. Kütükniñ içi endi çürip başlağan, o, büyükligine baqmadan, almalısalmalı eken.

Yerli mırzalarnıñ pomeşçik ve baylarnıñ keskin şikâyetleri neticesinde padişa II Aleksandr 1854 senesi “Yer türlü çareler körülip, Alim tiri tutulsın, öldürilmesin, tutulğan soñ uzurıma ketirilsin”, degen ferman çıqara, çünki padişada Alimni körmege istek büyük eken. [Bu fermannıñ bir nushası Taraq Taş Volost idaresiniñ arhivinde tapıldı.] Elbette, bütün Qırımda yüksek tabaqalı adamlarnı büyük qorquğa tüşürgen ve mücizeli işler yapqan, adsız-esapsız şecaat saibi olıp qaramanlıqlar köstergen Alimnen kim meraqlanmaz? İşte, bu ferman Alimniñ araştırılması, tutulması içün pek büyük tedbirler körülmesine ve padişa içün közge körünir hızmetke azır mırzalarnıñ da bu işte faaliyet köstermelerine sebep ola. Bütün jandarm bölükleri, polis idareleri ayaqqa köterile.

Künlerden birinde atlı asker qıtaları Qaraquş ormanlarını sırttan alıp qıbla betke süzip çıqayatqanda, tesadüfen Alimni köreler, onı etraflap sara başlaylar, amma Alim Sarısuv ormanına qaça, közden ğayıp olıp kete. Bir tınıştan soñ, askerler Qaraquş ormanınıñ künbatısında peyda olğan Alimni körip, onıñ peşine tüşeler. Asker başlığı, Alimni cayav qaldırmaq maqsadınen, onıñ atını karabinnen ata, at yıqıla, Alim atılıp tura da, tez-tez ayıllarını çeze, egerini arqasına alıp, ormanğa kireyatqanda, egerni yerge qoya ve eger arqasında yatıp, yaqınlamaqta olğan askerlerge ateş aça.

Onıñ mergin atışından bir asker ayaqtan yaralana, bundan soñ Alimniñ qurşunı polis komandanınıñ furajkasını qaqıp tüşürgende, onıñ bir top saçını küydüre. Bundan soñ komandan ücümni toqtata. Komandannıñ eliniñ işaretinden, ormannı sarmaq niyetleri olğanını añlağan Alim, egerini qapqaç ete, orman içine, qobası betke çapa, tezden qoba içine kirip kete. Askerler qıtası ormannı sarıp ala, aqşamğa qadar bir taban yer qaldırmay Alimni qıdıralar, tapıp olamay, qaytıp keteler.

Aqşam keç maalde Alim omuzındaki egernen Çoruq Asannıñ evine kele, al-evalını aytqan soñ, Asanğa bir yahşı at baqıp almasını rica etip, dağğa qayta.

XVII. Yaqalanuv ve qaçuv

Canından ziyade sevgen atı şu qamaçavda ayaqtan yaralanıp, yıqılıp qalğan ve özü büyük zorluqnen qurtulğan soñ, Alimniñ işleri ketken sayın ağırlaştı. Alim özüniñ büyük, telükeli işlerinde daima bir özü, oña qarşı ise bütün ükümet ve biñlernen silâlı askerler. O sebepten, ayatınıñ ketken sayın qıyınlaşqanını seze edi. Atınıñ ölümi onı pek kederlendirdi. Kün sayın elemi arttı. Bir kün tüşünceli alda oturğanda: “Yer kemalnıñ bir zevalı, er zevalnıñ da bir kemalı bar...”, degen atalar sözüni hatırladı.

Diger taraftan, Alimni ille tutmaq içün polis, jandarm erkânınıñ çoqlaşıp, orman eteklerindeki köylerde sıq-sıq peyda olmaları, oña qarşı tedbirlerniñ qattılaşuvı ekenini pek yahşı añlay edi. Qırımnıñ er yerinde, hususan Qarasuvbazar, Bağçasaray ve Sudaqta asker bölükleri daimiy sürette tura ve aqşamları şübeli köyler apansızdan basıla, atta ayrı adamlarnıñ evleri de tintile.

Bu tedbirlerden haber alıp turğan Alim ziyade raatsız oldı ve bir qaç vaqıtlarğa ortalıqtan bir qaç vaqıt çekilip tena yerge gizlenmege qarar berdi. O, aqiqaten, çoq vaqıtlar közge körünmedi. Eş-dostları, yaqın arqadaşları raatsızlana başladılar. Araştıruv munasebetinen meydanğa kelgen vaziyet ne Abdurazaq ustağa, ne Çoruq Asanğa ve ne de başqalarına Alimniñ al-evalını bilmege

imkân bermedi. Bunday habersiz tebersiz künler uzadı, Alimniñ dostları büs-bütün teşvişke tüştiler. Bazı adamlarda “Alim Qırımdan çıqıp ketti” degen fikir de doğdı. “Qambur üstüne dombur” degenleri kibi, o qadar vaqıt közlerden qaçınıp, uzaqlarda bulunıp, niayet, tekrar qobasına kelip kirgen ilk künü aqşam Alim sıtmadan hastalandı. Bir qaç künler qoba içinde aşsız-suvsuz, yüksek araretnen yattı. Sıtması er kün eki-üç defa tuta edi. Alim, böyle yatuvdan fayda olmaycağını tüşünip, Beş Aran qışlalarındaki tanış çobanlarından birine barıp sığınmağa mecbur oldı. Onıñ bu qışlada saqlanuvı ve qorçalanuvı gizli tutıldı. Çoq vaqıt yürgen hastalığından zayıflap, alsız-mecalsız, çobannıñ qulübesinde turmay yattı. Alim çoban dostunıñ köstergeni ğayret ve merameti sayesinde endi tüzele başlağanda, başına büyük felâket tüşti.

Alimniñ qışlada yatqanını bilgen yaş çoban bir kün evelsi köyge bara, dostuna bu haberni ayta. Alimniñ qoyun qışlasında hasta yatqan haberi evelâ halqqa, soñ Celâl mırza Qıpçaqskiyge barıp yete.

Celâl mırza Asma Eli köyünde yaşağan ağa qardaş küreşçi pelvanlarnı çağırta, beşikli deljanınen üçevleşip qışlağa baralar. Barsalar, Alim alsız yata. İşte, bu yerde Celâl mırza:

– Aqibeti, tutuldıñ! – dey Alimge ve cağına bir şamar ura.

– Ebet, hastanı yataqta avlaylar, – dep taşlay Alim.

Küreşçi pelvanlar Alimniñ elini ayağını bağlap, Qadıköyge (soñundan Töbenköy) mırzanıñ azbarına ketirdiler. Şu künü, Celâl mırza faetonınen ögde, deljan araba artta, Aqmescitke yönediler. Celâl mırza faetonını ve arabanı doğru gubernatornıñ evine aydattı. Gubernatornıñ buña hatiri pek hoş oldı. Celâl mırzanı quçaqladı, öpti, elini tekrar-tekrar sıqtı, teşekkürler etti. Gubernatornıñ emirine binaen, Alim Aqmescit apishanesine qapaldı.

“Alim tutuldı. Onı Qadıköy pomeşçigi Celâl mırza Qıpçaqskiy tutıp, gubernatorğa teslim etti”, – haberi şemşekten soñki kök güdürdisi kibi, bütün Qırımğa darqadı.

Alimniñ tutulması, qapalması da padişa II Aleksandrğa, atta tış memleketlerge de bilindi.

Frenkistanlı bir ressam qadın, II Aleksandrnıñ şahsiy ruhseti ile Qırımğa kelip, apishanedeki Alimniñ suretini çıza. Bir rivayetke köre, Alimniñ padişa II Aleksandrğa yiberilüviniñ keçiktirilmesine sebep bu qadın olğan.

Alimni Sankt Peterburgğa yollamaq içün qalın demir çabaq ve üstü qapavlı mahsus qafes vagon yaptırıla.

İmperatornıñ şahsiy emiri esasında, Alimniñ qafes vagonı ögdeki ve arttaki qaravullar vagonlarınen parovozğa tirketilecek, poyezd er stantsiyada quvetli qaravullarnen qarşılanıp alınacaq, şeer ve diger büyük stantsiyalarda çoqça toqtatılıp, halqlarğa kösterilecek eken.

Saba Aqmescit stantsiyasında yöneycek bu poyezdni ozğarmaq içün pek çoq halq toplana. Polis ve jandarm kişileri poyezdni sarıp alalar. Niayet, poyezd köçe ve bir qaç künden soñ, ekindi maalinde Yekaterinoslav stantsiyasında toqtay. Evelden haberdar olunğan halq poyezdni beklep turğan, er kes Alimni köre eken. Bu adamlar arasında, bir vaqıtlarda faetonda ketkende, Alim tarafından edepsiz bir yigitniñ cefasından qurtarılğan qız (“Alim ve yeudiy qızı” ikâyesini baqıñız) ve onıñ anası ve babası da bar eken. Qız, Alimni körgeni kibi tanıy ve özüni çapqın eriften qurtarğan adam bu ekenini tasdıqlay. Alimniñ bu alğa tüşkenine acınğanından, közleri yaşlana, babasına: – Bu adamnı qurtarmanıñ çaresi olmazmı eken? – dey. Babası cevap bermey.

Aqşam kün batqan soñ poyezd yöney, lâkin yarı geceni keçirip kelgen stantsiyada qafes vagonınıñ boş ekenini ve kilitiniñ bekli turğanını esleyler. Ekinci künü, qafes vagonnıñ kiliti açılmadan, içerisindeki Alim yoq olğanı haberi Yekaterinoslavğa kelip yetişe. Bunı eşitken qıznıñ babası yalıñız: “Çoq şükür”, dep taşlay. Qızı meseleni añlasa kerek, babasını quçaqlap öpe.

Qıznıñ babası Yekaterinoslav şeerinde belli başlı bir yeudiy tuccarı eken. Onıñ ticareti – tış memleket fabrikalarından basma, soqma ve türlü attar malları ketirip, tükânlarğa mal berüvden ibaret eken.

Ne ise, kimniñdir yardımınen vagondan qaçırılıp qurtarılğan Alim, bir tınış diñlenip baqa, kimse yoq, çöllük içinde közden ğayıp ola. Alim cayav calpı ve demir yoldan uzaq yerlerden yürip Qırımğa kele. Ermeni papazınıñ evinde bir qaç kün qala. Gizliden Abdurazaq ustanen ve Çoruq Asannen körüşe. Soñra, geceleyin Burundıq köyüne kele, anda Abdurazaq ustanı ve öz

qardaşı Muhtarnı bekley. Üçevleşip ters yollardan geceden gece yürip, Kerçke keleler. Alim ve Abdurazaq Kerçte mal yüklü gemige minip Batumğa yöneyler. Bir aftadan soñ Abdurazaq usta qaytıp kele ve Alimniñ Batumdan türk gemisine minip İstambulğa ketkeni hususında haber ketire.

XVIII. Alimniñ Türkiyedeki yaşayışı

O vaqıtta Türkiye devletinen Rusiye devleti arasında sıñır açıq olğanından, sıñır boyunda yaşağanlar serbest sürette qatnaşıp tura ediler. Onıñ içün qaradan ve deñizden qatnav qıyın degil edi. Türkiyeden gemiler Batumğa, Suhumğa, ve başqa iskelelerge mal ketirir ve bu iskelelerden Türkiyege lâyıq mallar taşılır edi. İşte, böyle gemilerden birinen Alim, Trabzonğa ve andan İstambulğa barıp çıqa.

Yañı yerde acemi ve yañı adamnıñ ne alda olğanını ve yerli yaşayış şaraitini bilmegen adamnıñ neday zorluqlar ve qolaysızlıqlarğa oğrağanını oquyıcılarımız tasavur ete bilseler kerek. İç bir tanış-bilişi olmayıp, İstambulnıñ adam deryası içinde bu adam ne yapa bilir? O, bu adam deryası içinde dümenini ğayıp etken gemige oşay edi. Elindeki parası kün-künden eksile, qave köşelerinde yatıp-turmağa mecbur ola. İstambulda ondan “sen kimsiñ?” degen ve sorağan bir adam tapılmay. Bazı bir şeerlerni (Bursa, Eskişeer) dolana ve mında da çul tutturamağan soñ, kene İstambulğa qaytıp kele ve kene şu özü bilgen qavege kelip, anda yatıp tura.

Qavede qavecisi ve em de odabaşı olıp çalışqan adam Alimniñ ziyade kederli olğanını eslep ala da, ondan al-evalını soray. “Keç olsun, hayırlısı olsun”, degenday, qaveciniñ soravı hayırlı oldı. Yarında bir köyden kelgen allı-taqatlı bir köylüge yardımcı adam kerekligini añlağan qaveci Alimni tevsiye ete. Mevsim işlerini bitirgen soñ, İstambuldaki qavege ve qavedeki dostuna qaytıp kele. Niayet, qaveci, Alimni qave saibinen, şorbacınen tanış ete. Şorbacı Alimden at-arabadan añlap-añlamağanını soray da, büyük bir türk tuccarına alıp bara. Tuccar pek mulâyim ve adiy tavurlı kişi eken. Alimni özüne arabacı etip ala.

Alim bu adamnıñ yanında bir buçuq yıl çalışa. Alimniñ bu tuccarğa, onıñ qorantasına ürmeti ve sayğısı, işine muqaytlı olğanı, terbiyesi ve areketi, er yerde sıra bilgeni tuccarnı tap soñu Alimni özüne kiyev etmege alıp bardı. Tuccar Alimge qızını bere ve kiyeviniñ aves etkeni qavehaneni satıp alıp, Alimge – kiyevine bağışlay. Alim de ölgenge qadar bu qaveni taşlamadı. Şu qaveniñ beştahtası /kassası/ yanında ömür ötküzgen Alim eki oğlan ve eki qıznıñ babası ola.

XIX. Beklenilmegen rastkelüv

Töbenköy bayı Celâl mırza Qıpçaqskiy pek büyük topraq saibi edi. Onıñ eli astında Asma Eli, Şeyhköy, Qaya Astı, Borağan, Beş Aran, Beş Terek, Keñ Toğay, Taş Qora, Anaqay Eli köyleri bar edi. Celâl mırzanıñ üç oğlu ve eki qızı oldı.

Alimniñ yolda qafes vagondan ğayıp olğan haberine Celâl mırza yarı inana, yarı inanmay: “Añlaşıla, onı yolda abradılar” fikri onı qandıra.

Dvorânlar toplaşuvında gubernator Celâl mırzağa general unvanı berilgeni aqqında imperatornıñ fermanını oqup, mırzanı yañı büyük unvannen tebrikley ve şu toplaşuvda Celâl mırza dvorânlar toplaşuvınıñ başı /predvoditel/ olaraq saylana.

Şu aqşam Celâl mırza, gubernatordan Alimge ne olğanınıñ aqiqatını soray. Gubernator, aqşamdan soñ Yekaterinoslavdan yönegen poyezd yarı geceni keçirip kelgen stantsiyada vagon qafesniñ boş olğanını eslegenlerini ve başqa şey bilmegenini ayttı. Celâl mırza kene de yolda abradılar fikrini öz-özüne tasdıqladı.

Celâl mırza qartlıq ep ketkenini seze. Acılıq borcunı daa eda etmegen, bu borc onı raatsızlay. Şunıñ içün o, öz niyetini yerine ketirmek içün Mekkeden kelgen qılavuzlardan birini davet ete, bir qaç kün onı musafir ete.

O devirde Orta Asiyadan: şimdiki Özbekistan, Qırğızistan, Tacikistan, Qazahistan, Türkmenistan ve Kavkazdan acılıqqa ketkenler, adeti üzre, Qırımda Kefe şeerinde on dört kün karantin bekler ediler. Mahsus tayin olunğan vapur (gemi) bularnı yüklep, Aqyar şeerinde toplanğan qırımlılarnı da alıp, Türkiyege, İstambul şeerine yol tutar edi.

O vaqıttaki nizam mücibi, vapurda hastalıq olsun-olmasın İstambulda da karantin beklemege mecbur ediler. Hastalıq olmasa vapurdakilerniñ on dört küngece vapurdan çıqmalarına, şeerde qalmalarına izin berilir edi. Bunı kün evelsi İstambul halqına haber eter ediler. Böyle vaqıtta öz aqrabalarını ya da dost ve tanışlarını qarşılamaq, muqaddes yolğa keteyatqanlarnı musafir etmek içün İstambulda yaşamağan pek çoq qırımtatarlar iskelege çıqar ediler. Qırımdan kelgenler arasında belki tanış-bilişler rastkelir ümütinen bu sefer Alim de iskelege çıqqan edi.

Alim şu yerde, elindeki fil tişinden yapılğan burma başlı tayağına tayanıp turğan Celâl mırzanı tanıy ve merdivenniñ /trap/ yanına barıp, mırzanıñ tüşmesini bekley. Celâl mırza merdivenden tüşip ayağını yerge basayım degende, Alim onıñ eline yapışa, selâm bere, hoş keldi ayta ve: – Qabul etseñiz, qonaqbayıñız men olmaq isteyim, musafirim olmañıznı rica etem, – dey. Musafir razılıq köstergeninen, Alim, aman bir faetonnı çağırıp, beraber Alimniñ evine keteler.

Aqşam Alim, qıymetli ve ürmetli musafir yanına, öz maallesiniñ lâyıqlı adamlarını çağıra, büyük ziyafet yapa, türk aşlarınen beraber Qırım aşları da azırlana. Soyulğan, besleme ata köküşniñ öngeni, qararınen pişirilgen ve doğralğan qozu quyruğı bu sayğılı musafirniñ ögüne qoyula.

Aşlar aşala, sofralar cıyıla, çilter qapaqlı cezlegen ve yaltıravuq cez quman ketirile, talğın suvnen eller yuvula, ağızlar çayqala. Ortalıqqa şıltırşıltır söylengen çini filcanlar tizilgen kümüş tabaq, cez yıbrıq ketirile. Lafnen qaveler içile. Endi, adamlar, qonaqbayğa teşekkür bildirip ve musafirni de özlerine çağırıp qaytalar. Olar qaytqan soñ, Alim ve Celâl mırza tena tena lafqa başlaylar.

– Madamki, qonaqbayım oldıñız, endi soraşayıq.

Adıñız ne? Qayerlisiñiz? Men, qonaqbay, Qırımda Töbenköylü Qıpçaqskiy Celâl mırza degen kişim. Qana, endi siz aytıñız!

– Menim babam pek erte Qırımdan köçip kelgen eken. Men mında doğıp öskenim. Lâkin nedendir, şu Qırımnıñ adı añılğanda mende bir hucur istek doğa. Şunıñ içün babamday Qırımdan kelgenlerni musafir etmekni sevem, – dep musafirge yalan ayttı.

Celâl mırza Alimniñ öz adını aytmağanına qulaq asmadı.

Ekinci künü de Alimniñ qavesine çıqıldı, aqşamki musafir yanına çağırılğan adamlarnıñ bir çoqları qavede ediler. Mında da laf uzap ketti.

Aqşam kene dünki aqşam kibi büyük ziyafet berildi, kene adamlar çağırıldı. Velasıl, bu musafirlik ve onı sıylav 15 aqşam devam etti.

Soñki aqşamı Alimge musafirlikke Edirne şeerinden kelgen Seyid efendi de Celâl mırzanen tanış ola. Bu efendi Alimniñ kim olğanını, Türkiyege nasıl kelgeni ve Alimniñ qaynatası tuccarnen yaqın tanış olğanı içün Alimge qızını özü bergenini pek yahşı bile edi.

Seyid efendi, Celâl mırzadan:

– Qırımda at oynatıp nam qazanğan Alim Azamat oğlunıñ aqibeti ne olğanını bilesizmi? – dep soradı.

– Bilmegenim ne? Men, onı Beş Arandaki qışlaqlarımdan birinde saqlanıp yürgende öz qolumnen tuttım. Gubernatorğa öz qolumnen teslim etim. Soñ onı padişanıñ fermanına köre demir çabaqlı vagonğa qoydılar, mahsus poyezdnen padişağa yolladılar, barıp yetmedi dediler. Yekaterinoslavdan aqşam yönegen poyezd gece yarısında bir stantsiyağa kelgende, vagonda Alimniñ olmağanını eslegenler haberi de eşitildi. Men özüm besebelli Alim qaçacaq oldı da, atıp öldürgendirler degen fikirdem.

– Siz Alimni evelden tanıy ediñizmi?

– Yoq! Men onı şu tutqanım vaqıtta bir kere körgen edim.

Soñ bu aqta laf olmadı, – dedi Celâl mırza.

Musafir yanında bulunğan adamlar qaytışqandan soñ, eki musafir bir qonaqbay kene lafqa başladılar.

– Sayğılı musafir, endi sizni qonaqbayıñıznen men tanış eteyim, – dey Seyid efendi, sanki esalet bu meseleniñ üstüni açmaq içün çağırılğan.

Alimniñ:

– Seyid efendi, unutılıp ketken şeylerni qozğamaqtan ne fayda? Başqa laflar etilsin de, degen lafına Seyid efendi:

– Alim ağam! (Alimniñ adını eşitkende, Celâl mırzanıñ beñzi attı). Men sizniñ sağ olğanıñıznı, mına bu beklenilmegen rastkelüvni şu sayğılı musafirge bildirmekni borcum dep sayam, – dep kestire.

Seyid efendiniñ bu areketini lâyıqsız tanığanı içün Alim em utandı, em de kederlendi.

Celâl mırza da işni añlap ve Alimniñ de neşesi bozulğanını eslep:

– Birinciden, sağ ve selâmet yaşamaqta olğanıñızğa çoq şükür, qonaqbay. Ekinciden, böyle ümütsiz rastkelişkenimizge de çoq şükür. – Seyid efendige aylanıp:

– Bizni böyle tanış etkeniñiz içün sizge samimiy teşekkür bildirem, – dedi o. Soñ Alimge aylanıp:

– Madamki, siziñ qarşıñızda pek büyük qusurım bar, o alda endi sizden mıtlaqa meni bağışlamañıznı rica etem.

– Bir şartnen.

– Nasıl şart? – Bu sualden Celâl mırzanıñ aqlına başqa şeyler kelse kerek, qorqusından beñzi kene ağardı.

– Şartım, musafir, şöyle: sağ olıp Kâbeden qaytqanda ve bir manialar çıqmasa, mende musafir olacağıñızğa söz berseñiz!

– Qısmet olsa, bu şartnı yerine ketiririm, – dep Celâl mırza ağlap yiberdi. – Biz kimmiz? İnsanlar qusursız olmay ekenler, illâ deseñ, yaşlıqta...

– Yalvaram, Celâl mırza, aqılıñızğa bir şey kelmesin, men sizni bağışladım. Siz de bu vaziyetim, qolaysız areketimiz içün meni bağışlañız, – dep musafaalaştılar.

Celâl mırza Alimge nasıl qurtulğanını ikâye etmesini rica etti.

“Poyezd, aqşam qaranlıqlaşqan soñ yönedi. Men oturğan çabaqlı vagonda yatsı vaqtında qara urbalı bir adam peyda oldı, kilitni açtı, maña: “Çıq” – dep elinen işaret etti. Qolunda bir top ırğaqlı anahtarğa oşağan mıhlar olğanını esledim.

Men vagondan sekirip tüştim, bir tınış yattım. O adam poyezddan art tarafqa ketti. Men de turıp çöller içine kettim”, – dep sözüni kesti Alim.

Soñundan Alimni Yekaterinoslav tuccarı qurtarğanını añlatqan delil başta usta Acı Muratqa, soñ Abdurazaq ustağa malüm oldı.

1924 senesi yaz tatilinde men Sudaqtan Qarasuvğa keteyatqanda, tesadüfen Alimniñ qardaşı Muhtarnıñ torunı Cemilni körip qaldım. Cemil taş yolda taş töktürgen, tamir etilgen yollarnı baqqan hadim eken. Men lineykanı toqtatıp tüştim de, Cemilnen körüştim. Sağlıq-amanlıq soraştıq. O maña eki kün evelsi İstambuldan Musa emcesinden (Alimniñ üyken oğlu) alğan mektübini kösterdi. Mektüpni alıp oqudım. Selâm-kelâmdan soñ, menim diqqatımnı celp etken haber şu edi: “Cemil qardaşım! Babay pek qartaydı, közleri soqurlandı, qulaqları sağırlandı, zornen yüre, ketken sayın zayıflaşa. Buña baqmadan, meni qavege alıp barıñız, dey. Eki oğlan qoltuğına kiremiz, yavaş-yavaş qavege alıp barıp, beştahtanıñ yanındaki yerine oturtamız. Aqşam üstü evge alıp kelemiz...”

Soñundan añlağanımızğa köre, Alim şu yılı vefat etken eken.